

Din Hizmetlerinde İLETİŞİM VE TEBLİĞ

EDİTÖR

Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Faruk KANGER

İstanbul, 2021

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN: 978-625-8490-47-3

Sertifika No: 50201

Kitabın Adı

Din Hizmetlerinde
İletişim ve Tebliğ

Yayın Yönetmeni

Hüseyin KADER
Adem SAYDAN

Editör

Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Faruk KANGER

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı - Cilt

Matsis Matbaa Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51 Sefaköy-İstanbul
Tel: 0212 624 21 11 pbx Faks: 0212 624 21 17
Sertifika No: 40421

Bu kitap İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ adlı Tezli ve Tezsiz Yüksek Lisans Programı Müfredatına uygun olarak hazırlanmıştır.

1. Basım

Aralık 2021 / 1.000 adet basılmıştır.

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensar nesriyat.com.tr siparis@ensar nesriyat.com.tr

HİKMET VE MANEVİYAT TEMELLİ DİN EĞİTİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Faruk Kanger*

GİRİŞ

Dijital çağda açık toplumun öğrenme ihtiyaçları ve öğrenme süreçleri değişti. Bu değişim din öğretiminde yeni paradigmaları, yeni anlayışları ve arayışları beraberinde getirdi. İlâhî dinlerin geleneksel ve belirli kalıplara dökülmüş doktrinler “dinî öğrenme” anlayışı, dinlerin ve kültürlerin iç içe geçtiği toplumlar için yetersiz gelmeye başladı. Yine bugün çok dinli/mezhepli/kültürlü toplumlarda daha çok seküler bir dünya görüşüyle ele alınan “din hakkında (tarafsız) öğrenme” yaklaşımı da kendi inanç sisteminin değerlerini yaşamayı ve yaşatmayı hedefleyen din mensuplarını tatmin etmekten uzak kaldı. Öğrenenin kişisel duygu ve yaşantılarını dikkate alan dinî ve manevi tecrübeye odaklı “dinden öğrenme yaklaşımı”¹ ebedî hayat anlayışını kabul eden kesimlerce daha çok tercih edilir oldu.

Çok kültürlü modern toplumlarda din ve inanç öğretimi, tek bir dinin doktrinler kalıpsal ezberlemeye ve vazife gereği uygulamaya dayalı “dinî öğretim yaklaşımı”, diğer dinî ve mezhepsel unsurlara mensup kesimlerin eğitim hak ve özgürlüklerini karşılamaktan uzak kalması doğaldı. Dinler veya inanç sitemleri hakkında bilgisel derinlik ve tecrübî kazanımların tatmin ediciliği ve bireysel tekamülünden uzak bir “din hakkında öğrenme” anlayışı da belli bir din mensuplarının ihtiyacına cevap vermekte yetersiz kalması da beklenen bir durumdu.

İnsanın eğitimi üzerine geliştirilen felsefeler, politikalar, yaklaşımlar ve yöntemler, teknikler sürekli değişim gösterir zira insanın gelişimi dinamik bir olgudur. İnsan, yaşadığı çağın global ve lokal planda kültürel etkileşimlerinden, yaşadığı çevrenin değerler sisteminden, bilimsel ve teknik gelişmelerinden yani

* İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Din Eğitimi ABD. Doktor Öğretim Üyesi (faruk.kanger@izu.edu.tr)

1 Michael Grimmitt, “When is ‘commitment’ a problem in Religious Education”, *British Journal of Education Studies*, XXIX/1 (February 1981), 42-53.

hayat ırmağının debisinden ve salınımlarından sürekli etkilenen ve aynı zamanda bütün bunlara uyum sağlaması gereken bir varlıktır.

Formal eğitimde sekülerleşmeye doğru akan bu değişim, kültürel etkileşimlerin zirveye çıkmasıyla, merak eden, gerçeği arayan ve varoluşsal anlamı arayan milenyum neslini daha çok sorgulamaya ve bilgiyi daha çok süzmeye ve içsel (kalbî) tecrübeyle teyit etmeye sevk etmektedir.

İlahî dinlerin dünya görüşüne göre, bu değişken boyutun diğer cephesi hangi çağda ve coğrafyada olursa olsun insanın değişmez fitrî özellikleri vardır. Özellikle İslama göre insan, Yaratıcı'nın sıfatlarının tecelligahı olarak 'nevi şahsına münhasır'dır. Çünkü o, kâinat içinde Allah'ın müstesna bir sanat eseri olduğu gibi kalabalıklar içinde de biriciktir. Mesela insanın yaratıcıdan gelen ebedî ruhu, terbiye edilmeye muhtaç bir nefsi, kılavuzluğa muhtaç bir aklı ve harekete geçirilmeye muhtaç duyguları vardır. İnsan özgürdür; önündeki aydınlık ve karanlık yollardan birini kendi iradesiyle tercih eder. İnsan meraklıdır; öğrenme sürecinde zihnen ve kalben mutmain olmak ister. Duyduğunu anlamak, gördüğünü anlamlandırmak ister. Bütün bunlar insan eğitiminin temel kodlarını oluşturur.

Dinin teorik bilgilerinin yanı sıra din menşeli değerlerin öğretimi kişisel anlam, içsel tecrübe ve maneviyatla yakından alakalıdır. Özellikle İslam Dini'nin *iman*, *İslam* ve *ihsan* boyutları ve bunların alt unsurları kişinin manevi yolculuğunun ve gelişiminin dinamikleridir. Manevî gelişim ise inanç unsurlarının anlamlandırılarak öğrenilmesi, ibadet ve dinî uygulamaların hikmet ve âdablarıyla öğrenilmesi, insanî ilişkilerde ahlâkî değerlerin içselleştirilip fazilet niteliği kazanması süreçlerini içerir. Kâinat ve insan üzerinde tefekkürle varlıkların ve olayların sebep ve hikmet boyutlarını görecektir temaşa ve tasavvur yeteneğinin kazanılması, ibadetler ve diğer dinî pratiklerle iman temellerinin kuvvetlendirilmesi, yüksek manevi duygulara teşvik ve özendirmeyle birlikte elde edilen ruhsal tecrübelerin manevi keşiflere kapı aralaması, insanın ve kâinatın varoluşsal anlamını keşfetmede ilerlemesi başlıca amaçlardır.

1. İSLAMİ EĞİTİMİN ÇAĞDAŞ PROBLEMLERİ

Genel olarak bütün eğitim olgusu için 17. ve 18. Yüzyılları önemli bir kırılma noktası görmek mümkündür. Önceki dönemlerdeki eğitim kurumlarını esastan etkileyen bu gelişime bir gözetmekte fayda var.

Avrupa tarihinde kökleri aydınlanma devrine dayanan hatta Rönesans ve Reform akımlarına kadar indirgenen, hayatın uhrevî boyutunu yok sayan, insanın ruhî tarafını inkâr eden felsefe, bilim ve sanat akımlarıyla birlikte sekülerleşmenin

hızla arttığı toplumlar, coğrafi ve kültürel havzalarını yüzyıllar sürececek bir etki altına almışlardır. Buna bağlı olarak, insanın hayat standardını ve kalitesini yükseltmeyi vaad eden sanayi devrimleri silsilesi, insanlara daha çok mutluluk ve daha konforlu hayat vaadiyle tarihte hiç görülmediği kadar sekülerleşmenin ivmesini artırmıştır.

Bugün sanayi devrimlerinin son perdesi olarak Endüstri 4.0'dan Süper Akıllı Toplum 5.0'a geçiş konuşulmaktadır. Bu süreç yaklaşık beş yüz yıldır eğitim paradigmalarını, eğitim politikalarını kökten etkilemiştir. Günümüzde artık eğitim ve öğretimin nitelikli insan hedefi yerini nitelikli iş gücüne; erdemli insan hedefi yerini akıllı yatırım yapan girişimciye bırakmış; daha çok bilen insan yerini daha hızlı öğrenen insana kaptırmış; bilgi insanlığın ortak değeri olmaktan çıkıp patentli ve tekelden pazarlanan bir ürün haline gelmiştir. Aynı şekilde irfan ve âdap yerini moda ve trendlere kaptırmıştır.

İlk sanayi devriminden sonra, insanı merkeze alan geleneksel yaygın eğitim kurumları yerini modern örgün öğretim kurumlarına terketmeye başlamış; eğitimin iyi ve bilge insan yetiştirme hedefi de iyi vatandaş ve nitelikli işgücüne evrilmiştir. Günümüzde ise artık örgün öğretim kurumlarının da cevap veremediği ve veremeyeceği kazanımlar ihtiyaç haline geldi. Ülkemizde henüz 20-25 yıl önce birkaç özel TV kanalı varken bugün her gencin birçok sosyal medya platformlarından canlı yayın yapabildiği kişisel sosyal medya kanalları var. Yine o yıllarda aylarca süren araştırmalardan sonra beş on kaynak taranarak elde edilen verilere bugün oturulduğu yerden dijital veritabanları veya arama motorları üzerinde milyonlarca kaynak taranarak sınırsız verilere ve bulgulara ulaşılabilir. Dahası, belki üç beş yıl sonra süper akıllı yapay zekaların kullanılması gelişip yaygınlaştığında talep ettiğiniz bir spesifik kavram veya konu hakkında sizin önünüze eski ifadeyle 50 ciltlik ansiklopedi bilgisi getirebilecek ya da anahtar kavramlarını dizdiğiniz bir makale başlığını verdiğinizde birkaç saniyede önünüze telif edilmiş bir makale olarak koyacaktır. Belki on yıl önce hayal bile edemeyeceğimiz bu durum on yıl sonra son derece sıradan bir vaka olacaktır.

Bütün bunlar bilginin anlam ve değerini yeniden sorgulamamızı gerektirdiği gibi öğrenme motivasyonlarını, stratejilerini, yöntem ve tekniklerini de yeniden ele almamızı gerekli kılmaktadır. Bütün eğitim paradigmalarını ve süreçlerini etkileyen bu dönüşüm çok yeni inovatif yaklaşımları keşfetmeyi de zorunlu hale getiriyor. Mesela artık ders içeriği dediğimizde iki kapak arasına sıkışmış matbu bir kitaptan bahsetmiyor olacağız. Program geliştirme dediğimizde bilinen, tasarlanan bir model üzerinden gitmekten söz ediyor olmayacağız. Öğretim teknolojileri ve

materyal geliştirme dediğimizde çok daha zenginleştirilebilen, farklılaştırılabilen kişiselleştirilmeye müsait çoklu fonksiyonları olan ürün ve tasarımlardan bahsediyor olacağız. Artık öğrenme ortamları dediğimizde aklımıza en önce gelen okullar olmayacak. Aynı şekilde geleneksel okul sisteminde olduğu gibi daha yaşça ileri ve bilgili olan değil, öğrenme yaşı daha genç olan yani daha hızlı bilgiye erişen ve daha hızlı teknoloji kullanan ve öğrenime rehberlik etme performansı daha güçlü olan öğretmen (öğretmen) olacak.

Bütün bunlar bizi eğitimin paradigmasını yeniden tasarlamaya ve yeni özgün stratejiler ve yaklaşımlar geliştirmeye teşvik eden durumlardır. Özellikle çocukların ve gençlerin kişilik gelişiminde yapılandırıcı bir rol oynayan din ve değerler eğitimi hedefleri için bu arayış ve yenilikler daha da hayati bir önem taşımaktadır. Şüphesiz bu kendi medeniyet değerlerimizle yeniden barışmayı ve kucaklaşmakla mümkün olabilecek durumdur.²

1.1. Eğitim ve Sekülerleşme

Hayat tasavvurunu dünya ve ahiret aleminin bütünlüğü üzerine inşa edilen semavi dinler için dünyevileşme (sekülerleşme) her zaman en büyük tehdit olmuştur. Ebedî hayatın (ahiret) kazanılması için dünyayı bir sermaye olarak telakki eden İslam, mensuplarından dünya ve ahiretin birlikteliği gerçeğini ve bunun değerini şöyle bildirir.

“Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı yağmur gibidir ki onun bitirdikleri ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur. Ahirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah’ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir.” (Hadîd, 57/21) “... Bu dünya hayatı, aldanma metâından başka bir şey değildir.” (Âl-i İmrân, 3/185) “Mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır.” (Teğâbûn 64/15) “Ey insanlar! Allah’ın vaadi haktır, dünya hayatı sizi aldatmasın” (Fâtır, 35/5)

Yine İslam’ın Peygamberi Muhammed (a.s.) insanlardan dünya ve ahiret arasında esash bir denge kurmalarını ve bunu korumalarını istemiştir. O’nun sözlerinden bazıları şöyledir.

“(Allah Resûlî) en çok şöyle diyerek dua ederdi: ‘Allah’ım, bize dünyada iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru!’” (Müslim, Zikir, 26)

2 Yüksel Özden, *Eğitimde Yeni Değerler*, (Ankara: PEGEM Akademi, 2020), xi

"Kimin kaygısı âhiret olursa Allah onun zenginliğini kalbine yerleştirir, iki yakasını bir araya getirir ve dünya zelil bir şekilde ona gelir. Kimin kaygısı da dünya olursa Allah onun fakirliğini iki gözü arasına koyar ve onun iki yakasını bir araya getirmez; kendisine de ancak onun için takdir edilen dünyalık ne ise o gelir." (Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 30)

"Vallahi, âhiretin yanında dünya (nın konumu), ancak birinizin şu (işaret) parmağını denize daldırması gibidir; (parmağının) ne (kadar su) ile döneceğine bir baksın!" (Müslim, Cennet, 55)

*"Kaygısı en büyük insan, dünya ve âhiret işlerine önem veren mümin kimse-
dir." (İbn Mâce, Ticâret, 2)*

Dünya ve ahiret dengesinin dünya lehine bozulması, uhrevi ve manevi olanın yok sayılması anlamına gelen sekülerleşme aslında ne dünün ne bugünün ne de yarının problemidir. İnsandaki dünyevi cazibelere kapılan nefis ile uhrevi güzelliklere râm olan ruhun tezadının nefis lehine bozulmasıdır. İnsanın tarihiyle eş zamanlı var olan bu mücadele hep vardır ve devam edecektir. Tarih boyunca medeniyetlerin ürettikleri ve yaşattıkları değerler, onların toplumsal bilincindeki dünyevi ve uhrevi kodların gücüne bağlı olarak şekillenmiştir.

Modern çağda eğitim kurumlarının üzerine şekillendiği seküler anlayış, eğitimi diploma ve sertifika amaçlı ve sayısal ifadelerle tanımlanan akademik başarıdan ibaret hale getirmektedir. Kariyer, statü, konfor, kazanç, tanınırlık, bilinirlik gibi olgular hayatın merkezine yerleşmiş durumdadır. İnsanın karakter ve manevi gelişiminde, insana ve insanlığa kaliteli hizmet gibi nihai amaçlara ulaşmada belki birer geçici ve izafi araç olabilecek bu olgular genç nesillerin, ebeveynlerin hatta öğretmenlerin birincil öncelikleri haline gelmiştir. Pratik ateizmin bir boyutu olan sekülerlik, amaçlara ulaşmada uhrevi ve manevi olanı olanı yok sayma yoluna gitmektedir. Her ne kadar genel ülkemizde Milli Eğitim Temel Kanunu'nda genel amaçlar başlığı altında *"Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan..."* ve Madde 11'de *"Güçlü ve istikrarlı, hür ve demokratik bir toplum düzeninin gerçekleşmesi ve devamı için yurttaşların sahip olmaları gereken demokrasi bilincinin, yurt yönetimine ait bilgi, anlayış ve davranışlarla sorumluluk duygusunun ve manevi değerlere saygının, her türlü eğitim çalışmalarında öğrencilere kazandırılıp geliştirilmesine çalışılır..."* şeklinde ifadesini bulsa da dinî ve manevi değerlerin din kültürü içerikli dersleri dışındaki öğretim programlarında yer almadığı görülür. Hatta Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde

dinin ve maneviyatın kültürel boyutundaki tezahürlerine bilişsel boyutta, kavrama ve anlama düzeylerinin ötesine geçmediği görülür. Bunun dışında ilgili kanunun içeriğinde din ve din ile ilgili bir kavram yer almazken manevi kelimesi yukarıda aktarılan iki yerde geçer. Halbuki Anayasa'nın 24. Maddesi "*Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz. Din ve ahlak eğitimi ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.*" Bu ifadelerle din eğitiminin isteğe bağlı olarak gerçekleştirilmesini emretmektedir.

Ne var ki, mevcut örgün öğretim kurumlarında programlamadan uygulamaya ve değerlendirmeye kadar bütün süreçlerdeki kronikleşmiş ve kemikleşmiş seküler kültürün hâkim olması isteğe bağlı disiplinler bir din eğitimi verilmesinin önünde aşılabilir bir engel olarak durmaktadır. İmam-Hatip liselerini zahiren bu duruma istisna olarak göstermek mümkün olsa da dinî dersler (meslek dersleri) öğretim programlarının, bütünsel bir öğretimden yoksun olması yani dinî bilginin bilimsel, sanatsal ve felsefî bilgiden tamamen ayrıştığı bir anlayışla -ki buna örtük sekülerizm veya örtük bilimsel laisizm demek mümkündür- derslerin teorik ve pratik planda işlenmesi sebebiyle İslami din eğitimi ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğunu söylemek tabidir. İmam-Hatip ortaokullarında ise mevcut Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden program, içerik ve materyal olarak pek farkı olmayan Temel Dini Bilgiler I-II ve Hz. Muhammed'in Hayatı derslerinin ilave edilmesi bahsi geçen eleştiriden kurtulmasına yetmeyecektir. Buradaki en temel problem İslami öğretiler bağlamında kul ile tanrıyı, dünya ve ahireti, madde ve manayı birlikte ele alan bir eğitim mefkuresinin varacağı sonuçlarla, hâli hazırdaki dünya odaklı ve sadece insanın doğasını esas alan eğitim anlayışının köklü bir uyumsuzluk içinde görülmektedir. Çünkü insan doğası hakkında modern kavramlar ve seküler referansları, İslami kavramlarla uyumsuzdur. Modern devlet ideolojilerine sadece dünyevi ihtiyaçlarına hizmet eden örgün eğitim sistemlerinin; Allah'a dönüş arayışında, insan ruhunun ihtiyaçlarına mümkün olan en iyi şekilde cevap vermeye çalışan İslami eğitimle bir uzlaşma ve ortaklık içinde olması muhtemel değildir.³

1.2. İslami Eğitim'i Modern Eğitimden Ayıran Temel Paradigmalar

Eğitim kavramını İslami ve modern yaklaşım için ortak olarak kullansak da aslında içerik ve anlam bakımından derin farklılıkları vardır. İslam eğitimcileri Hz.

3 William C. Chittick, "The Goal of Islamic Education" *Education in the Light of Tradition: Studies in Comparative Religion World Wisdom*, ed. Jane Casewit, (Indiana: 2011), 85-92.

Peygamberin şu hadisini refrans alırlar. “Rabbim beni edeplendirdi ve edebimi güzelleştirdi.” Aynı zamanda “*Rabbim beni eğitti ve eğitimimi güzelleştirdi.*” Ya da “*Rabbim beni terbiye etti ve terbiyemi ne güzel yaptı.*”⁴ şeklinde de tercüme edebileceğimiz hadisi şerifin orijinalinde geçen edep kavramı İslami eğitimin konseptinin en önemli referans noktalarından biri kabul edilir. Allah’ın, kulları için üsve-i hasene olarak tayin ettiği peygamberinin, Rabbi ile arasındaki eğitim münasebetini bu şekilde açıklaması üzerinde kapsamlı ve derin düşünmeyi gerektirir. Bu konuda, muhtelif eserlerinde derin tahliller yapan Al-Attas edep kavramına aklın, nefsin ve ruhun terbiye edilmesi ve iyi hasletler kazanması; doğrunun yanlışa, hakkın da batıla karşı savunulması gibi anlamlar yükler ve bugünkü eğitim kavramının tam karşılığının *tedip* olduğu görüşündedir.⁵

Al-Attas’ın tedip konusundaki görüşleri bugünün İslami eğitimin problemlerine ışık tutması ve meselenin doğru bağlamda ele alınması bakımından incelemeye değerdir. O’na göre İslâm eğitimi kavramı içerisinde edeb, insana doğruluğu ve adaleti ta’limi ve ilka etmektir. İslâm eğitiminde ana nokta *edeb*in öğretilmesidir. Çünkü edeb, geniş kapsamlı çerçevesiyle insan hayatının maddî ve manevî boyutlarını kuşatır. Bilgi boyutundan bakıldığında edep, kemâl ve öncelik dereceleri düzenlenmiş bilgiler hiyerarşisini bilmek için sahip olunması gereken zihinsel disiplindir. Bu hiyerarşide vahy kaynaklı bilgiler, akıl menşeli bilgilerden daha mükemmel ve önceliklidirler. Bilginin öğrenilmesinde edep, muhtelif bilimlere uygun ve düzgün biçimde öğrenmektir. İnsan nefsi ancak bu şekilde adalete ulaşır; dünyada ve ahirette huzura erer. Aklın disipline edilmesiyle kişi eşyanın gerçek değerleri konusunda hüküm verirken, bunların Allah’ın sıfatlarının yeryüzündeki tecellileri olduğunu, bunu bilmenin de kendi fiziksel ve ruhsal gelişmesine hizmet ettiğini bilir. Böyle hükümler çıkarma doğru amellerle sonuçlanır. Ruhsal planda edep, ruhlar âlemine özgü mükemmellik derecelerini ve Allah’a kulluk ve sadâkate dayanan çeşitli ruhsal makamları idrak etmek demektir. Bu ruhsal disiplin insanın nefsanî ve hayvani tarafını ruhi ve akli boyutun hizmetine sokar. Böylece edep, hikmetten kaynaklanan adalet tezahürüdür. Nitekim bilginin anlam ve değeriyle edebin anlamı bir araya geldiğinde İslami eğitim tanımı ortaya çıkar.⁶

Böylelikle edep perspektifinden eğitim, hakikatin, bilgi ve varlık olarak mertebelerini bilmek ve insanın kendisini bu mertebeler nizamında bulunduğu konumunu bedensel, ruhsal ve akli yetenekleriyle idrak ve tasdik etmesidir.⁷

4 Suyuti, *Camiu-s Sağir*, 1/12.

5 Syed Naquib Al-Attas, *İslam, sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, Çev. M. E. Kılıç, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 167-168.

6 Al-Attas, *İslam, sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, 168-169

7 Syed Naquib Al-Attas, *The concept of education in Islam: A framework for an Islamic philosophy of*

Al-Attas, müslümanların eğitim sorunlarının çözümünü tamamen İslam'a dayalı bir eğitim anlayışında görür. Eğitimin hedefi, insanın kendi varlığından ve varoluş sebeplerinden haberdar olması; yaratılışına uygun olarak yaşamasını temin etmesidir. Ancak bu durumda insan, yaratılış sebebini bilir; madde ve mana, nefis ve ruh boyutuyla kendini gerçekleştirir. Bu, insanın kendini ve Rabbini tanıması, Allah'ın sıfatlarının tecelligahı olan kâinatı temaşa etmesi ve bütünüyle varlıkların ve varoluşun anlam ve değerini hikmet ve hakikatini idrak ederek kabul etmesi demektir.

İslami eğitimde bilgi, toplumun bir parçası olarak iyi bir vatandaş ve mesleklere nitelikli eleman yetiştirmenin çok ötesinde; hayatın zihinsel ve ruhsal iyi oluş boyutlarını da inşa eden bir değer olmalıdır. İslami eğitimde bilginin değeri bedensel, psiko-sosyal ve ekonomik iyi oluş ve üretimde faydalılığın bir parçası olmak gibi bireysel yararları yanında hayatın anlam ve değerini sorgulayan, bütün insanlığın iyi oluşuna hizmet eden bir boyutu da vardır. İslami eğitimde bilgiyi elde etmede stratejik hedef onu bir güç ve otorite unsuru olarak kullanmak değil insanlığın ortak ürünü olarak bütün mahlûkatın faydasına kullanmaktır.

1.3. Hikmet, Marifet ve Maneviyat ve Din Eğitimi

İslami eğitimde bilgi, sahibini aynı zamanda sonsuz uhrevi hayatın selametine ve ebedî kurtuluşa götürmesi gerekir. *Ben kimim? Nereden geldim, nereye gidiyorum? Bu kâinatta diğer varlıklar arasında konumum ve değerim nedir? Nasıl yaşamalıyım?* vb. sorularının cevaplarını keşfetmeye götürür. Bilgi, hikmet kavramıyla ayrılmaz bir bütünlük içindedir. Bu yönüyle sadece zihnin ve aklın değil kalbin ve ruhsal sezgilerin de bir ürünü olan bilgi, insanı hayatı hikmet penceresinden okuyup idrak etmeye götürür ve marifete yani öğrenenin (kulun) kendisini ve mülkün sahibini daha iyi tanımaya ve varlıklar manzumesindeki değerler hiyerarşisini yani kendi hakikatini keşfetmeye taşır. İslami terbiyeyle alınmış bilginin, bu yüksek manevi boyuttan tekrar yaratılmışlar aleminde dönerek, ihsan bilinciyle güzel ahlaki nitelikler ve erdemli davranışlar olarak tezahür etmesi beklenir.

Seküler tandanslı -pozitivist, pragmatist, materyalist- eğitim felsefeleri, insanın manevi ve ruhsal boyutunu ve hayatın uhrevi boyutunu görmezden gelerek sadece rasyonalist yaklaşımla insanın bilebileceklerini ve anlayabileceklerini rasyonel akıl ve deneysel tecrübenin ulaşabilecekleri ile sınırlı tutması İslami eğitim anlayışıyla tam bir zıtlık içerir. Bu eğitim felsefeleri tarafından varlığı kabul edimeyen olguların potansiyel bir güç ve avantaj kabul edilmesi de söz konusu

olmayacağından hikmet ve maneviyattan sıyrılmış bugünkü seküler pedagojilerin, insanın manevi ve uhrevi yolculuğunda bu anlamda bir fayda sağlaması da muhtemel değildir. Bir benzetme yapmamız uygun olursa bu durum, tabiatı gereği ancak çift kanatla uçabilen bir kuşun tek kanadını kullanmadan uçuşmasını beklemek gibidir. Hatta bir kuş yumurtadan çıktığından itibaren yetişkinliğine kadar tek kanatlı olmaya mahkûm olduğunda artık onun zemine mahkûm yaşantısına bakanlar artık onun bir kuş olduğunu bile söyleyemeyecektir.

Diğer taraftan, aynı şekilde ilahi bilgi (vahiy) ile nebevi bilgiden (sünnet) izole edilmiş epistemoloji ve pedagojinin hâkim olduğu eğitim yaklaşımlarının insanı, dünyevi-uhrevi, aklî-kalbî, fizikî-manevi yönleriyle kuşatmaktan mahrum olması eğitilmiş fakat zararlı insan, kariyer sahibi ama kimseye faydası olmayan insan, yüksek mevkide ancak ahlaki zaafiyeti olan insan, bilgili fakat bilgisini kötüye kullanan hain insan gibi paradoksal örnekleri ortaya çıkarır. Çünkü mevcut epistemeolojinin ne bunun aksini gerçekleştirebilecek bir vizyonu ne de sözkonusu pedagojilerin bunu gerçekleştirecek hedefleri ve gücü vardır. Zira bu gücü elde edebilecekleri yegâne kaynakları zaten yok kabul etmektedirler. Hikmet ve maneviyatla güçlendirilmiş İslami eğitim ise yegâne hedefini *iyi insan, güzel kul* olarak belirlemiş, başarı da yakın hedefi insanlar kendisinden hoşnut olduğu halde, imanla ruhu teslim edebilmek ve uzak hedef olarak da ahirette hesabını verebileceği ve ebedi cennete layık olarak yaşamayı amaçlamıştır. Kısaca İslami eğitim gayesi, insanı akl-ı selim, kalb-i selim ve zevk-i selim sahibi yaparak onu kâinatın gözbebeği ve mahlûkatın en şerefli haline getirmektir.

2. MODERN PEDAGOJİ VE İSLAMİ EĞİTİM ANALİZİ

Hikmet ve maneviyatın temel alındığı bir din eğitiminde, kişisel anlam arayışını ve dinî hakikatleri keşfetmek için maneviyat elzemdir. Maneviyat, genel anlamıyla dinden bağımsız olarak her insan için bir anlam ve amaç arayışını içerse de dinî veya İslami anlamda daha özel bir anlam taşır. Bu bağlamda eğitimde manevi boyutu, yaratıcıya iman, ibadet ve diğer kişisel ve sosyal kulluk tezahürlerinden ferdin sübjektif olarak tecrübe etmek⁸ yoluyla hikmet bilgisine ulaşmak ve kişinin kendini, kâinatı ve yaratıcısını daha iyi tanıma bilinci kazanması olarak ifade edebiliriz.

İslami eğitim perspektifinden bakıldığında maneviyatın şu dört boyuttan söz edebiliriz.⁹ Kişinin kendi ontolojik ve ruhsal kökenini, Allah'tan bir ruh taşıyan¹⁰

8 Hasan Meydan, *Din Eğitiminde Manevi Boyut*, (İstanbul: DEM, 2015), 41.

9 Meydan, *Din Eğitiminde Manevi Boyut*, 39.

10 Bk. el-Secde 32/9.

ve Allah'a ait¹¹ bir kul olduğunu fark ettiği *kişisel boyut*; kökü aynı insanlık ailesinin bir ferdi olarak diğer insanlarla bir kardeş olduğu¹² bilinciyle ve güzel beşeri ve ahlaki ilişkiler kurmayı ifade eden *toplumsal boyut*; tabiattaki bütün varlıklarla uyumlu ve barış içinde dünyadaki ekosistemlerin en değerli unsuru¹³ olarak yaşamayı ifade eden *çevresel boyut* ve kâinatın bir özü ve Allah'ın yeryüzündeki halifesi,¹⁴ 'temsilcisi' olarak yaşamayı ve Allah'ın yeryüzünde sıfatlarının tecelligâhı olarak *evrensel boyut*dur.

Maneviyatı, din eğitiminde kişisel öğrenme süreçleri bağlamında ele aldığımızda anlamlı öğrenme veya bilgi ve olgulara bahsi geçen dört boyutla bağlantılı olarak anlam yükleme ile ilgili bir durum olarak görebiliriz. Eğitim ve öğrenmede anlamı keşfetme süreci olarak anlamlı öğrenmenin şu özelliklerinden bahsetmek mümkündür.

- i. Anlamlandırma bilgi, duygu, inanç ve değerlerin etkileşimiyle ortaya çıkan yorumdur.
- ii. Anlamlandırma, bir değerler hiyerarşisinin ve sisteminin içinde gerçekleşir.
- iii. Anlamlandırma, öğrenme sürecini mekanik bir döngüden kurtarır ve sürece farklılık ve özgünlük katar.
- iv. Dini inançlar (iman) ve inanışlar anlamlandırmada etkili bir unsurdur.
- v. Anlamlandırma, Yüce ve üstün bir kudreti merak ve idrak etmeye yöneliktir.
- vi. Dini ibadetler, ritüeller ve dua anlamı keşfetme sürecinde motive edici ve güçlendiricidir.
- vii. Anlamlandırma, kişinin kâinatı ve onun bir parçası olarak kendisini bir yorumlama biçimidir.
- viii. Kişisel anlamı ifade etmede metafizik bir boyut ve metaforik bir anlam vardır.
- ix. Anlamlandırma, hayatın bütünsel anlamını oluşturmaya hizmet eder.
- x. Anlamlandırma, olaylara ve olgulara olumlu ve ümitli bakışı teşvik eder.
- xi. Anlamlandırma, bedensel ve ruhsal iyi oluşu olumlu destekler.
- xii. Anlamlandırma, dinî ve manevi başa çıkma süreçlerini olumlu etkiler.

11 Bk. el-Bakara 2/156.

12 Bk. el-Hucurat 49/10.

13 Bk. el-Casiye 45/12-13.

14 Bk. el-Enâm 6/165.

xiii. Anlamlandırma, yeni anlam arayışlarını ve yeni keşifleri teşvik eder.

xiv. Dinî otoritelerin (peygamberler, âlimler, model kişilikler) anlamı keşfetmede kılavuzluk rolleri vardır.¹⁵

a. Modern pedagoji ve hikmet ve maneviyat temelli din eğitimi, karşılaştırmalı yorum

Amerikan Psikologlar Derneği (APA) 2015 yılında, uzun yıllar süren deneysel araştırmaların sonucu olarak okul öncesi kademesinden lise son sınıfa kadar ki dönemi kapsayan 20 temel psikoloji ilkesi yayınlamıştır.¹⁶ Eğitim süreçlerini verimliliğini psikolojik perspektiften ele alan bu çalışma bütün öğrenme süreçlerini içerecek şekilde kurgulanmıştır. Biz burada konuya özellikle İslami eğitim açısından hikmet ve maneviyat boyutunu katıldığında nasıl bir zenginlik ve değerli farklılık oluşturulabileceğini göstermek istiyoruz.¹⁷

APA'nın 20 temel ilkesinde ele alınacağı üzere bir bilginin konu bağlamı ve sosyal bağlamlarını görerek öğrenmenin anlamlı öğrenmeye hizmet ettiğini söylemek mümkündür. İslami olarak anlamlı öğrenme ise ancak hikmetin ve bireysel anlamın keşfedilmesiyle gerçekleşebilir. Bu bağlamda hikmet kavramını, insanın iç nitelikleri ve ilişkileri ayırt etme yeteneği (*içgörü*); sağduyu (*basiret*); genel kabul görmüş inanç (*dinî sistemler veya inanışlar*); felsefi birikim veya bilimsel öğrenme (*bilgi*); bilgece tutum, inanç veya hareket tarzı (*bilgelik*); önceki alimlerin öğretileri (*geleneksel tutum*)¹⁸ olarak düşünebiliriz. İslami eğitim özelinde hikmet ise kâinattaki olguları ve olup biten olayları derin bir içgörü ve basiretle anlamlandırmak, varolan bilgi ve tecrübeden hareketle bilgece hükümlere ulaşarak dinî sınırlar ve geleneksel miras içinde ferasetle birtakım yargılara, sonuçlara ulaşmaktır.

Burada modern pedagojinin 20 temel psikoloji ilkesiyle bağlantılı olarak hikmet ve maneviyat temelli islami eğitimin karşılaştırmalı bir yorumunu yaparak ikincisinin farklılık ve özgünlüklerini ortaya koymak istiyoruz. Amacımız, modern pedagojinin eksik ve zayıf yönlerini ortaya koymak değil hikmet ve maneviyat temelli bir din eğitiminin akıl, sezgi, maneviyat ve keşifle insanın ihtiyaçlarının karşılama ve çok yönlü gelişiminde ne kadar değerli katkı sağlayabileceğini ortaya koymaya çalışmaktır.

15 Bk. Meydan, *Din Eğitiminde Manevi Boyut*, 41 vd.

16 <http://www.apa.org/ed/schools/cpse/top-twenty-principles.pdf> (15.05.2021)

17 Meydan, *Din Eğitiminde Manevi Boyut*, 14.

18 <https://www.merriam-webster.com/dictionary/wisdom> (15.05.2021)

b. Karşılaştırma Tablosu

APA 20 Temel Psikoloji İlkesi (Modern Pedagoji)	İslami Eğitimin Hikmet ve Maneviyat Temelli Yorumu
1. İlke: Öğrencilerin zekâ ve yetenek ile ilgili inanç veya algıları bilişsel işleyişlerini ve öğrenmelerini etkiler: <i>Öğretmenler, öğrencilerin kendi zekâ ve yeteneklerini çabalayarak, deneyimleyerek ve farklı stratejiler uygulayarak geliştirebileceklerine inanmalarını sağlayabilir.</i>	Aklın, algıların ve duyuların kapasitelerinin bir sınırı vardır. Ruhsal ve manevi kapasitesinin sınırları böyle değildir. Her öğrenci meselelerin hikmet ve manevi boyutlarını idrak etmede sınırları ölçülemeyen bir kabiliyete sahiptir. <i>Bu noktada öğretmenler farklı strateji ve etkinliklerle öğrenciler bunu keşfetmelerini ve manevi zevke ulaşmalarını sağlayarak onları keşfetmeye daha istekli hale getirebilirler.</i>
2. İlke: Öğrencilerin ön bilgileri öğrenmelerini etkiler: <i>Bu nedenle öğrenme, ya kavramsal gelişme olarak bilinen var olan öğrenci bilgisine eklemeyi veya kavramsal değişim olarak bilinen öğrenci bilgisinin dönüştürülmesini veya gözden geçirilmesini içerir.</i>	Öğrencilerin kendileri, diğer varlıklar ve kâinat hakkında bildiklerinden yola çıkarak öğretmenin hikmet ve manevi-yat temelli yaklaşımlarıyla varlıklar ve değerler hiyerarşisi hakkında tefekkür yoluyla bilgiye ulaşabilirler. Yarattıkları hareketle yaratıcıyı tanıyabilir; sıfat tecellilerinden yola çıkarak varlıkların kendisi hakkında bilgiye sahip olabilirler. <i>Mesela, Allah'ın sıfatlarından bir kısmını bilen öğrenciler yakın tabiatta Allah'ın hangi sıfatlarının tecelli ettiğini gözlemleme etkinliğine girdiklerinde İlahi birçok sıfatı ve tecellilerini de keşfederler.</i>
3. İlke: Öğrencilerin bilişsel gelişimleri ve öğrenmeleri genel gelişim evreleri ile sınırlı değildir: <i>Öğrenciler (a) öğrenilecek bilgi için biyolojik temel olduğunda, (b) bilgiye yönelik halihazırda aşinalık veya deneyime sahip olduklarında, (c) daha yetenekli kişiler veya zorlayıcı materyallerle etkileşime girdiklerinde ve (d) deneyim yoluyla aşına oldukları sosyokültürel bağlamlarda üst düzey düşünebilir ve davranabilirler.</i>	Her öğrenci kendi ruhsal ve manevi potansiyelinin zirvesine doğru yolculuk eder. Zirveye doğru tekamülün bir sınırı yoktur. Öğrencilerin ruhsal ve manevi yeteneklerini kullanmaları için ortam ve imkân hazırlandığında gelişim ivmesi artarak devam eder. <i>Ruhsal ve manevi gelişimin artması onların bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini de olumlu etkiler. Mesela "Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcadıkça iyiliğe asla eremezsiniz..." (Âl-i İmran, 92) ayeti gereği cömertlik eden bir öğrenci infak etmenin manevi lezzetini yaşar ve onu daha çok iyiliğe sevkeder.</i>
4. İlke: Öğrenme bağlama dayanır, bu nedenle yeni bağlamlara kendiliğinden genellenmez ve yönlendirilmesi gerekir: <i>Öğrencinin bilgi ve becerilerini aktarması veya genellemesi kendiliğinden veya otomatik olarak gerçekleşmez; yeni bağlam özgün öğrenme bağlamından ne kadar farklılaşırsa o kadar çok zorlaşır.</i>	Öğrenilen hikmet ve manevi-yat temelli bir bilginin hayatın muhtelif alanlarına yansıtılması, hasredilmesi veya genellenmesi gerekir. <i>Mesela "... Kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur..." (Maide, 32) ayeti tefekkür edildiğinde bu gerçeğin her canlı türünün faunası ve florası için geçerli olduğu sonucuna ulaştırılacak ve bilgi, duygu ve davranış boyutunda farkındalığı artıracaktır.</i>
5. İlke: Uzun dönemli kalıcı bilgi ve beceri edinimi çoğunlukla alıştırmaya (pratik) bağlıdır: <i>Bunun yerine bilinçli alıştırmalar; dikkatle birlikte tekrarları içerir ve sonradan daha karmaşık bilgi ve beceriler haline gelecek yeni bilgi ve becerileri beraberinde getirir.</i>	Hikmet ve manevi-yat temelli bilgi pratiğe döküldükçe; ah-lâki ilke ve inceliklerle hayata geçirildikçe zenginleşir ve derinleşir. Böylece anlam dünyası zenginleşerek daha çok hikmet ve manevi-yata ulaşılır. Bu döngü artarak devam eder. <i>Mesela namazı, elleri önde bağlayarak ayakta durmanın Allah'ın huzurunda ve O seni görüyor olduğu bilgisiy-le yapıldığında; namaz bittikten sonra da aynı ihsan bilincinin devam ettiğini idrak etmeye ve her an Allah'ın huzurunda olduğu daha çok kavvetlenmesine hizmet edecektir.</i>

6. İlke: Öğrencilere net, açıklayıcı ve zamanında verilen geri bildirim öğrenme için önemlidir. Öğrenciler çalışmalarıyla ilgili düzenli, belirli, açıklayıcı ve zamanında geri bildirim aldıklarında öğrenmeleri artabilir.	Hikmeti ve anlamı keşfetme ve maneviyata ulaşma/tecrübe etme sürecinde öğrencilere yerinde ve zamanında düzeltici ve yönlendirici geri bildirimler vermek öğrenme sürecinin doğru kanala yönlendirilmesinde ve hikmet ve maneviyat keşfetmede büyük önem taşır. Mesela "Son sözü 'Lâ ilâhe illallâh' (Allah'tan başka ilah yoktur) olan kimse cennete girer." (Ebû Dâvûd, Cenâiz, 15-16) hadisini tefekkür veya tartışma sürecinde öğretmenin geri bildirimleriyle tevhid kelimesini söylemekle cennet girmek arasındaki bağlantının doğru analiz edilmesi ve sonuca ulaşılması gerekir:
7. İlke: Öğrencilerin öz-düzenleme becerileri öğrenmeyi destekler ve öz-düzenleme becerileri öğretilir. Bu beceriler özellikle doğrudan öğretim, modelleme, destek, sınıf düzenlemesi ve yapısı aracılığıyla öğretilir ve geliştirilebilir.	Hikmeti ve anlamı keşfetme ve maneviyata ulaşma sürecinde ve etkinliklerinde doğru kaynaklara ve referanslara müracaat etme, epistemolojik hiyerarşiyi koruma, fikirleri disipline etme, ölçülü ve orta yollu olma, iradeyi kontrol etme gibi hususlar öğrencilerin sağlıklı öğrenmeleri için hayati önem arzeder ve öğretmen tarafından bu beceriler öğrencilere kazandırılabilir.
8. İlke: Öğrencilerin yaratıcılığı geliştirilebilir. Öğrenciler de yaratıcı düşünme geliştirilebilir ve beslenebilir; bu da yaratıcı düşünme becerisini öğrenci ve öğretmenler için öğrenme sürecinin önemli bir çıktısı yapar.	Maneviyat, bilgi, duygu, inanç ve değerlerin etkileşimiyle kişisel anlamı keşif olarak sübjektif bir sonuçtur. Öğrenme sürecinde anlam arayışı din eğitimcisi tarafından desteklenildiğinde ve öğrencinin keşif yolculuğuna kılavuzluk edildiğinde yeni ve özgün sonuçlar ortaya çıkacağı gibi manevi yeteneklerin de inkişafına sebep olacaktır.
9. İlke: Öğrenciler başarmak için dışsal yerine içsel motivasyona sahip olduklarında öğrenmekten zevk alırlar ve daha iyi performans gösterirler. Öğrencilerin yeterlilikleri arttıkça, geliştirdikleri bilgi ve beceriler daha karmaşık çalışmalarda başarılı olmaları için temel sağlar. Bu çalışmalar onlar için giderek daha az çaba gerektirir ve daha eğlenceli olur. Öğrenciler bu noktaya eriştiklerinde, öğrenme çoğunlukla kendisinin içsel ödülü haline gelir.	Kişisel anlam ve hikmet arayışı öğrencilerin ruhsal ve zihinsel iyi oluşuna ve duyuşsal olarak iyimser ve umutvar yönünü kuvvetlendireceğinden manevi tatmin duygusu yaşatacaktır. Yeni ve özgün keşiflerle artan manevi tatmin duygusunun içsel motivasyonu yüksek oranda artırması beklenir. Böylece motivasyon otonom bir şekilde yenilenen, artan ve içsel bir enerji olarak tükenmeyen bir hâl alır.
10. İlke: Öğrenciler performans hedefleri yerine öğrenme hedeflerini benimsediklerinde, zorlayıcı çalışmalar karşısında azimli olurlar ve bilgiyi daha derinlemesine işlerler. Bireyler başarı etkinliklerine birbirinden çok farklı iki nedenden dolayı katılabilirler: Öğrenebilecekleri kadar çok şey öğrenip (öğrenme hedefleri) yeterlik geliştirmeye çaba gösterebilirler veya kendi yeterliklerini göstermek amacıyla (performans hedefleri) başkalarını geçmek için çaba gösterebilirler.	Bilgi ve kültür temelli din eğitiminde aynı derslik veya sınıf içindeki öğrencilerin performans gösterge ve değerlendirmelerinde standart ve objektif ölçütler bulunur. Diğer taraftan öğrencilerin öğrenme sürecinde birbirlerine göre hangi durumda, seviyede oldukları performanslarının değerlendirilmesinde bağıllık olarak ortaya çıkar. Hikmet ve maneviyat temelli öğrenmede ise öğrenciye göre anlamlı bütün tespit ve keşifler değerlidir ve değerlendirilir. Değerler hiyerarşisine ve sistemine uygun olan ve dinî inanç ve inanışlarla apaçık çelişmeyen her türlü anlamı ve hikmeti keşif performansın sübjektif bir göstergesidir. Elbette burada, din eğitimindeki kazanımların sadece bu yaklaşımla gerçekleştirilemeyeceğini ifade etmek gerekir.

11. İlke: Öğretmenlerin öğrencileriyle ilgili beklentileri, öğrencilerin öğrenme fırsatlarını, motivasyonlarını ve öğrenme çıktılarına etkiler: <i>Orantısız beklentiler öğrenciye bir şekilde hissettirildiğinde (sözel ya da sözel olmayan şekilde) öğrenci, öğretmen gerçeği beklentisini doğrulayacak şekilde performans göstermeye başlayabilir.</i>	Bilgi ve kültür temelli din öğretimi programlarında belirlenmiş öğrenme çıktıları, standart kazanımlar bulunduğu gibi öğretmenlerin çerçevesi çizilmiş beklentileri söz konusudur. Öğretmenlerin zihinsel arka planındaki bu beklentilerin öğrencileri demotive etme durumu söz konusudur. Hikmet ve maneviyat temelli din eğitiminde katı ve dar sınırlı kazanımlar ve beklentiler yoktur da çok geniş ve esnekler. Bu durumun öğrenciler üzerinde baskılayıcı veya sınırlandırıcı bir nitelik kazanması da beklenmez.
12. İlke: Öğrencilerin motivasyonu; uzun dönemli (uzak), genel ve aşırı zorlayıcı hedefler yerine kısa dönemli (yakınsal), belirgin ve ortalama zorlayıcılığa sahip hedefler belirlendiğinde daha çok artar: <i>Öğrenciler orta zorlayıcılığa sahip yakınsal hedefler belirleme konusunda uzmanlaştıkça, başarı odaklı bireylerin en önemli özelliği olan orta seviyedeki riskleri göze alabilmeyi öğreneceklerdir.</i>	Öğrenme sürecindeki keşifler -vahiy ve sünnet çerçevesinde- büyük ölçüde sübjektif sonuçlar olacağından asıl amaç özgür irade neticesinde orta ve uzun vadeli erdemli davranışlar ve salih ameller ortaya çıkması beklenir. Beklentiler olumlayıcı teşviklerle desteklenir ve öğrencinin olumlu öz-değerlendirmeleriyle performansı artar.
13. İlke: Öğrenme çeşitli sosyal bağlamlarda gerçekleşir: <i>Kültürel deneyimlerdeki olası değişimler göz önünde tutulduğunda öğretmenin, ortak anlamları, değerleri, inançları ve davranışsal beklentileri koruyan bir "sınıf kültürü" oluşturması ve bütün öğrenciler için güvenli ve emin bir çevre sağlaması çok önemlidir.</i>	Hikmet ve maneviyat temelli din eğitiminde sınıf ortamı, arkadaş grupları, aile ilişkileri ve kişinin tabiatla başbaşa kaldığı anlar sosyal öğrenme ve etkileşimin yaşandığı ortamlardır. Öğrenci, akranların sübjektif keşiflerinden öğrendiği kadar öğretmenin kılavuzluğuyla tabattaki bitki ve hayvanlardan da esinlenerek hikmet bilgilerini zenginleştirebilir.
14. İlke: Kişilerarası ilişkiler ve iletişim, hem öğrenme-öğrenme süreci hem de öğrencilerin sosyal-duygusal gelişimi için önemlidir: <i>Sosyal doğaları dikkate alındığında sınıflar, iletişim ve başkalarına saygı gibi sosyal becerilerin öğretimi için çok önemli bir bağlam sağlar.</i>	Öğrenme ortamlarında öğrencilerin özgür, özgün ve bağımsız olmaları desteklenir. Öğrencilerin hikmet ve maneviyat arayış süreçlerinde öğretmen, öğrencilerin birbirlerini engelleyici, demotive edici, eleştirel vb. durumların oluşması için sürece hassasiyetle rehberlik eder. Öğrencilerin birbirlerinin bireysel tecrübelerini, keşiflerini ve fikirlerini bir öğrenme fırsatı, buluş zenginliği ve keşif çeşitliliği olarak görmeleri, birbirlerine değer verme ve saygı duymalarına sebep olacaktır. Bu da yaratıcılık ve özgünlük performansını olumlu etkileyecektir.
15. İlke: Duygusal iyi olma hali eğitim performansı, öğrenmeyi ve gelişimi etkiler: <i>Duygusal iyi olma hali; sınıfın her gün başarılı bir şekilde işleminin ayrılmaz bir parçasıdır ve akademik performans ile öğrenmeyi etkiler. Ayrıca kişilerarası ilişkiler, sosyal gelişim ve genel zihinsel sağlık için de önemlidir.</i>	
16. İlke: Sınıftaki uygun davranışlara ve sosyal etkileşime ilişkin beklentiler öğrenilebilir ve geçerliği kanıtlanmış davranış ilkeleri ve etkili öğretimle öğretilir: <i>Öğrenmeye ve uygun sosyal etkileşime olanak sağlayan davranışlar en iyi öğretim yılının başında öğretilir ve yıl boyunca pekiştirilir.</i>	Sınıf ortamında öğretmen, eğitim etkinliklerinde öğrencilerin birbirleriyle iletişimlerinde ve öğretmen-öğrenci ilişkilerinde nezaket, saygı, kıymet verme vb. davranış ve tutumların gelişmesini daima gözetir. Fikirlerin geliştirilmesi ve farklı görüşlerin kritik edilmesi sürecinde eşitlikçi, özgür, demokratik, hakkaniyetli, saygılı ve nezaket ortamı oluşması desteklenir.
17. İlke: Etkili sınıf yönetimi (a) yüksek beklentiler belirlemeye ve bunları ifade etmeye (b) sürekli olumlu ilişkiler geliştirmeye ve (c) öğrenciler tarafından desteklenmeye dayanır: <i>Öğrenciler hem akademik başarı hem de sınıf davranışı için öngörülebilen bir yapı ve yüksek beklentilerden yarar sağlar.</i>	Öğretmen, öğrenme süreçlerinin yönetiminde yüksek ve hikmet ve maneviyat örneklerini iyi örnek olarak ortaya koymasının yanı sıra öğrencileri sürekli daha derinlikli ve anlamlı keşifler yapmaya teşvik eder. Hz. Peygamberin, sahabe ve büyük âlimlerin hayatından iyi örnek olayların paylaşımı yüksek hedeflerin oluşmasında belirleyici olur.

18. İlke: Biçimlendirmeye ve düzey belirlemeye yönelik değerlendirmelerin her ikisi de önemli ve kullanışlıdır fakat farklı yaklaşımlar ve yorumlamalar gerektirirler: <i>Biçimlendirmeye yönelik değerlendirmeler öğrenmede önemli artışlara neden olabilir. (Dersin amacını öğrencilere açık şekilde aktarma; Öğrenmeyle ilgili bulgu toplamak için dersleri ve diğer sınıf deneyimlerini kullanma; Bu bulguların öğrencilerin ne bildiklerini anlamak için kullanır ve gerektiğinde öğrencileri yeniden yönlendirirler.)</i>	Öğrencilerin öğrenme etkinliklerinden önce ders konusu hakkında hangi bilgilere sahip olduğu ve özellikle ilgili âyet ve hadislerin bilinmesi ve büyük ulemânın sözlerinin bilinmesi önemlidir. Bu çerçevede bir düzey belirleyici değerlendirme yapılması faydalıdır. Öğrenme etkinlikleri sürecinde ise öğretmenin, öğrencilerin özgünlük ve özgürlükleri kısıtlamadan vahiy-sünnet-ortayol çerçevesinde biçimleyici değerlendirmeler yapması, arama ve keşif sonuçlarının itikadî ve fikrî anlamda meşruiyet sınırlarında kalmasında disipline edici ve yönlendirici bir rol oynar.
19. İlke: Öğrencilerin bilgi, beceri ve yetenekleri; psikoloji bilimini temel alan, nitelik ve doğruluk bakımından iyi tanımlanmış standartları olan değerlendirme süreçleriyle en iyi şekilde ölçülür: <i>Güvenilir ve geçerli değerlendirmeler; sınav sonuçlarını kullanan kişi ve kurumların öğrencilerin bilgi, beceri ve yetenekleri ile ilgili doğru çıkarımlar yapmalarına yardım eder.</i>	Hikmet ve maneviyat temelli din eğitiminde fen bilimlerinde olduğu gibi sayısal ve sembolik belirli ve kesin sonuçlar yoktur. Aynı şekilde sosyal bilimlerde olduğu gibi doğruluk ve gerçeklik çerçevesi çizilmiş sonuçlar da yoktur. Burada daha çok biraysel anlamı ve hikmeti keşfetme süreci yaşanacağından sınırlar vahiy ve sünnet hakikatleriyle çatışmamak kaydı sebebiyle çok daha esnek olacaktır. Bu bakımdan işlene konu çerçevesinde esinlenilecek âyet ve hadisleri ve büyük âlimlerin sözlerini bir anlamsal çerçeve olarak önceden koymak faydalı olacaktır. Ders öğrenme çıktıları kabilinden Kur'ân ve nübüvvet hakikatlerine en yakın sonuçları tespit etmek bakımından test edilmiş ve geliştirilmiş muhtelif ölçme araçları faydalı olacaktır. Buradan elde edilecek performans sonuçları öğrencilerin bilgi, kültür ve uygulama düzeylerini rakamsal olarak belirlemeden daha ziyade onların birbirlerine göre ilerilik-gerilik durumunu mukayese etmeksizin orta ve kısa vadeli süreç içinde kişisel performans grafiklerini ortaya koyması bakımından önemlidir.
20. İlke: Değerlendirme verilerinin anlamlı olması net, uygun ve doğru yorumlamaya bağlıdır: <i>Değerlendirme çıktılarının anlamı net, uygun ve adil yorumlamaya bağlıdır. Herhangi bir değerlendirmeden elde edilen puanlar sadece hedefledikleri belirgin amaçlar için kullanılmalıdır.</i>¹⁹	

3. HİKMET VE MANEVİYAT TEMELLİ DİN EĞİTİMİNİN GENEL İLKELERİ

Hikmet ve maneviyat temelli din eğitiminde genel öğretim ilkelerinin ötesinde kendine özgü başkaca ilkelerin olması pek tabidir. Amaçların, hedeflerin, kazanımların ve göstergelerin farklılaştığı her pedagojide başkaca eğitim öğretim ilke ve stratejilerinin olması da kaçınılmazdır. Her şeyden önce bu eğitimi veren ve öğrenme süreçlerine rehberlik eden eğitimcilerin gelişimsel manevi rehberlik nosyonuna ve formasyonuna sahip olmaları gerekecektir.

Gelişimsel manevi rehberlik, kişinin bireysel gelişimini, anlam referans noktalarını, kişisel deneyimlerini temel kabul ederek; öğrencilerin inanç oluşum ve ahlaki gelişim gelişim aşamalarına göre bireyin yaşayarak, keşfederek, sorgulayarak, rasyonel temellendirme yaparak ve anlamlandırarak öğrenme süreçlerini içerir. İnançsal ve ahlaki problemler, paradokslar ve çıkmazlar karşısında doğru ve tutarlı bir tutum kazanması ve kendi değer yargılarını oluşturabilmesi ve erdemlere

¹⁹ Okul Öncesinden Lise Sona: Öğretmenler İçin 20 Temel Psikoloji İlkesi, <https://bit.ly/3eSfZhs> (Erişim: 15.05.2021)

ulaşması ancak böyle mümkün olabilir. Şimdi bu eğitimin genel ilkeleri ne olmalıdır sorusuna cevap aramaya çalışalım.

3.1. Hikmet ve Maneviyat Temelli Eğitimin İlkeleri

- I. İnsan bedeni, aklı, ruhu ve duygularıyla bir bütündür ve Allah'ın eşsiz bir sanat eseridir. (*İnsanın anlam ve değeri*)²⁰
- II. İnsan özellikleriyle Allah'ın sıfatlarının yeryüzündeki tecelligahıdır ve O'nun (halifesi) temsilcisidir. (*Hayatın önemi ve gayesi*)²¹
- III. Yaratılan ilk insanın mekânı cennettir. İnsan cennete layık (olması gereken) bir varlıktır. Allah insanları dünyadan cennete davet etmekte ve onlara doğru yolu göstermektedir.²² İlk nefesten son nefese öğrenme yolculuğunun nihai amacı ve varış noktası kalbî huzur ve itminanla (imanla) ölüm yani ebedi hayata geçiştir. (*Öğrenmenin nihai anlamı*)²³
- IV. Kâinatın en harika varlığı olarak insanlar farklı mizaç, zekâ, kabiliyetlere sahip olsalar da kendi ubudiyet kulvarlarında Allah'a güzel kul ve kâmil insan olabilme potansiyelleri bakımından bir tarağın dişleri gibi eşittirler.²⁴
- V. Her insan özgürdür. Aklı ve iradesiyle sorumluluk üstlenen insan tercihlerinde hür ve bağımsızdır. Her insan aklı ve iradesiyle nihai gerçeği ve kişisel anlamı keşfetme kudretine sahiptir.²⁵
- VI. İnancı ve amelleri her ne olursa olsun insan saygıya layıktır; insanlık onuru her şeyin üstündedir.²⁶
- VII. İnsanın kendi dini, mezhebi, inanışları ve kültürü manevi gelişiminde belirleyici unsurlardır. Bu noktada zorlama ve tenkit sözkonusu değildir. Öğrenme öğrencinin isteği doğrultusunda gerçekleşir, zorlama veya mecbur bırakma yoktur.²⁷
- VIII. Öğrenciyi mizaç özellikleri, inanç, kültür ve karakter özellikleri tanımak ve referans çerçevelerini bilmek belirleyici düzeyde önemlidir. (*Bireysel kişilik/karakter farklılıkları*)

20 el-Ra'd 13/16; el-Tin 95/4.

21 el-Bakara 2/30.

22 Yunus 10/ 25.

23 el-A'raf 7/126.

24 El-Hücurat 49/13; Nesâî, *Kat'u-s-sârik*, 6.

25 el-İnsan 76/3; el-Şems 91/1-10; el-Bakara 2/256

26 el-İsra 17/70; Ebû Dâvud, "Edeb", 5.

27 Yunus 10/108; el-Fussilet 41/46.

- IX. Öncelikli olan imanın inşası ve iman evrelerinin tekâmül etmesidir. Kişisel inanışların, kutsalın, ritüellerin ve manevi tecrübenin gücü önemlidir. (*Bireysel manevi farklılar*)
- X. Kişinin ailesi ve sosyal çevresi ve beslendiği bilgi kaynakları gelişim süreçlerini doğrudan etkileyen önemli faktörlerdir. (*Sosyal çevre etkisi*)
- XI. Bilgi ve keşif ve mutlak değer değildir. İlim salih amellere; irfan hikmete, güzel ahlak marifete yani Allah'ı bilmeye taşımalıdır. Bu süreçte alınan manevi lezzet en güçlü içsel teşviktir. (*Motivasyon*)²⁸
- XII. Hikmetin keşfi ve maneviyata ulaşmak öğrenilebilir ve geliştirilebilir olgudur. Öğrenme, kabiliyet ve potansiyelle sınırlıdır fakat kabiliyet ve potansiyelin sınırı ölçülemeyecek kadar esnek, göreceli ve sınırları öngörülemezdir.²⁹

3.2. Hikmet ve Maneviyat Temelli Eğitimde Bazı Stratejiler

Hikmet ve maneviyat temelli din eğitimi sonuç odaklı süreçleri içerir. Bilginin, sahibini güzel amellere ve ahlaka ulaştırması önemli bir başarı kriteridir. Bilginin sadece hafızada bulunması insanı erdemlere taşıyamayacağından, kişiye ve topluma yarar sağlamayacağından *faydalı ilim* niteliği taşımayacaktır. Diğer taraftan doğru bilgi ve faydalı ilim olmadan salih amel de ortaya çıkmaz bu bakımdan ilim ve amel, bilgi ve davranış, teori ve pratik birbirinin tamamlayıcısı ve şartıdır.³⁰ Zira öğrenmenin gayesi insanın kemal yolculuğunda mertebeleri aşması ve Allah'a yaklaşmasıdır (vuslat).

Hikmet ve maneviyat temelli eğitimin ilkeleri gibi stratejileri ve yöntemleri de Kur'anda ve Hz. Peygamberin talim (öğretim) ve terbiyesinde (eğitim) açıkça ortaya konulmuştur. Hz. Peygamber de yirmi üç yıllık nebevi hayatında bu strateji ve yöntemleri ashabına uygulamış bizler için birer *üsve-i hasene* kabilinden binlerce örnek davranış sergilemiştir. Burada bunlardan başlıcalarını ortaya koymaya çalışacağız.

28 el-Hac 22/54; el-Nisa 4/162; el-Fatır 35/28.

29 el Mücadele 11/58. *Ebü Hüreyre radiyallahu anh'den rivayet edildiğine göre, Resûlullahsallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Kim ilim tahsil etmek için bir yola girerse, Allah o kişiye cennetin yolunu kolaylaştırır."* (Müslim, "Zikr", 39.) Buradan da anlaşılmaktadır ki insanın en yüksek ödül olan cennete erişebilmesindeki potansiyel imkanlar inanç, gayret ve sabırla bağlantılı olarak göreceli, esnek ve dinamikdir.

30 Sahabe ile Allah Rasûlü arasında şöyle bir konuşma geçer.

– Yâ Rasulallah! Amellerin hangisi daha faziletlidir?

– "Allah'ı bilmektir!"

– Hangi amel mertebeyi yükseltir?

– "Allah'ı bilmek!"

– Yâ Rasulallah! Biz amelden soruyoruz fakat siz ilimden cevap veriyorsunuz...

– "Allah'ı bilerek yapılan az amel fayda verir. Fakat cehaletle yapılan çok amel fayda sağlamaz!"

(Münâvî, IV, 688)

3.2.1. Güzelleştirip ve Sevdirmek;³¹ Kolaylaştırıp Rehberlik Etmek³²

İnsan fıtratındaki ilgi ve merak öğrenme arzusunun çıkış noktasını oluşturur. Mizaç özellikleri, potansiyel kabiliyetler ilgi ve merakın motivasyon merkezleridir. Bu sayede insanın eğilimleri ve öğrenme arzuları ortaya çıkar ve bilgiyi elde etme yani öğrenme isteği meydana gelir. Öğrenme sürecinde eğilimler, kişinin potansiyel zekâ türlerine ve yeteneklerine göre öne çıkmaya başlar. Bu eğilimleri ve yönelimleri keşfetmek ve desteklemek öğreticinin temel formasyonlarından biri olmalıdır. Fıtri olarak ortak niteliklere sahip insanlar mizaç ve karakter özellikleri olarak farklıdır ve yetenekleri ve öğrenme yöntemleri olarak da farklılıklara sahiptir. Bu ferdi farklılıklar çerçevesinde ilgiyi ve merakı doğru kanala yöneltmek ve bu *talebin* ivmesini artırmak islami eğitimin önemli bir formasyonudur. Hz. Peygamber'in "Allâh beni zorlaştırıcı ve şaşırtıcı olarak değil, öğretici ve kolaylaştırıcı olarak gönderdi!" (Müslim, Talak, 29) buyruğunu da bu şekilde anlamak doğru olacaktır. Çünkü *zorluk-kolaylık ve şaşırmak-istikamet* kişilere göre farklı olabilen izafi kavramlardır. Dolayısıyla güzel ve kolay olan fıtrata uygun, mizaç ve karakter özellikleriyle uyumlu, kabiliyet ve eğilimler doğrultusunda olan yani bireysel öğrenme tercihlerine ve hızına uygun olandır. Ancak böyle bir sürecinin sonunda sevmek ve doğru yönelim ve teşvik (motivasyon) gerçekleşecektir.

3.2.2. Hayatı, Doğruyu, Güzeli Birlikte Yaşamak; İyiye Öncü ve Model Olmak

Hiz. Peygamber'in ashabını talim ve terbiyesinde sürekli birlikte yaşama ve uygulama (pratik) görülür. Bu birliktelikte Allah Rasülü daima öncüdür, meodeldir ve güzel örnektir. Çok kısa sayılabilecek bir zaman diliminde dinî ilimlerin tahsil edilmesi, karakterlerin terbiyesi, sağlam bir itikadın kökleşmesi ancak birlikte yaşayarak öğrenme, rehberin kılavuzluğuna tâbi olma ve her zaman canlı örneği model almak mümkün olmuştur ki bu nokta nebevî eğitimin muazzam başarısının sırrıdır. Hikmet ve maneviyat temelli bir din eğitiminde de bu strateji, *okuma, tefekkür etme, amel etme, davranışlara dökme ve başkalarına aktarma boyutlarında* hayati öneme sahiptir. Öğrenme ve öğretme etkinliklerinde öğrencilerin, öğretmenle veya aileleriyle birlikte ve onların öncülüğünde ve örneğinde yaparak ve yaşayarak öğrenmesi; öğrenilenlerin *ilmî, kültürel ve sosyal bağlamlarını* fark etmelerinde; *maneviyat derinliğini* ve *hikmet yönlerini* keşfetmelerinde çok etkili olacaktır. Birlikte yaşama, öncülük ve örneklik bilginin elde edilmesinden veya aktarılmasından öte değerlendirmeye (yorum) anlamlandırmaya, pratiğe dökülme-

31 "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın ve müjdeleyin." (Buhârî, "İlm", 12, "Edeb", 80)

32 "Müjdeleyin, nefret ettirmeyin; kolaylaştırın zorlaştırmayın." (Müslim, "Cihad", 6, 7)

ye (amel ve aksiyon) ve kalpte pozitif bir enerjiye dönüşmesine (maneviyat) ve nihayet Allah'ın sıfatlarını keşfetmeye (marifet ve hikmet) ulaştıracaktır.

3.2.3. Ulvi Duygulara Yönlendirmek.

Dinî hayat, birtakım erdemli yüksek duyguların heyecanla yaşanmasını içindir. Allah ve Peygamber sevgisi, mahlûkata şefkat ve merhamet, hakkaniyet, vicdan ve adalet, şehitlik ve gâzilik, maldan ve candan fedakârlık, anne-babaya hürmet, din kardeşliği ve takva, ihsan, ihlas, muhabbet (Allah'a ve Peygamber'e) bu yüksek duygulardan başlıcalarıdır. Allah Rasûlü'nün, ashabını bu yüksek duygulara sık sık yönlendirdiğine şahit oluruz.³³ Yüksek duyguların harekete geçirilmesi manevi derinliği ve heyecanı artırarak yüksek dinî tecrübelerin oluşmasına ve erdemli davranışların karakterin bir parçası haline gelmesine hizmet eder.³⁴ Yüksek dinî duygulara yönelmek Allah'ın sıfatlarının kâinatta ve insanda tecelli ve zuhur edişini hikmet temelli bir tefekkürle idrak edip İslami manada varlık tasavvurunun oluşmasında ve inancın temellenmesinde önemli bir yere sahiptir.³⁵

3.2.4. Zararlıyı Kaldırıp Yerine Faydalıyı Koymak.

İslam bir mefkure olarak, zararlıyı kaldırmayı faydalıyı getirmenin önüne almış; temizi yerine koymadan önce kirleri temizlemeyi, sevabı işlemeyi önce günahlara tevbe etmeyi şart koşmuştur.³⁶ Önceden var olan yanlış inançların, hatalı yapılan amellerin ve yanlış öğrenilmiş bir takım tutum ve davranışların bertaraf edilmesi veya düzeltilmesi yenilerin öğrenilmesinden önce gelmiştir. Hz. Peygam-

33 (Anne sevgisi ve anneye hürmet) Câhime isimli sahâbi Peygamberimize gelerek: "Yâ Rasûlallah savaşa katılmak istiyorum. Bunu sizinle istişare etmeye geldim." der. Rasûlullah (s.a.v) ona: "Ammen sağ mıdır?" diye sorar. O da: "Evet" der. Efendimiz (s.a.v): "O halde annene hizmet et, çünkü cennet onun ayakları altındadır" buyurur. (Nesâî, "Cihâd", 6)

34 (Din kardeşliği) "Mü'min diğer mü'min için parçaları birbirini perçinleyen binâ gibidir." buyurmuş, ardında (bunu açıklamak için) parmaklarını birbirine kenetlemiştir. (Buhârî, Mezâlim, 5) (Peygamber Sevgisi) "Yetimi koruyup kollayan kişi ile ben, cennette şu ikisi gibiyiz" buyurup, işaret ve orta parmağını göstermiştir. (Buhârî, Edeb, 24)

(Şehitlik Makamı) Allah Resûlü bir gün ashâbına şöyle buyurdu: "Bu gece rüyamda iki adam gördüm. Yanıma gelip beni bir ağaca çıkardılar, sonra da bir eve götürdüler. O ev, şimdiye kadar benzerini görmediğim güzellik ve kıymette idi. Sonra o iki kişi bana: Bu eşsiz ev, şehitlerin sarayıdır, dedi." (Buhârî, Cihâd, 4; Cenâiz, 93) Yine Allah Resûlü buyurdu:

"Ümmetime ağır gelmeyecek olsaydı, hiçbir seriyyeden geri kalmaz, hepsine katıldım. Allah yolunda şehit olmak, sonra diriltilip tekrar şehit olmak yine diriltilip tekrar şehit olmak isterdim." (Buhârî, "İman", 26; Müslim, "İmâre", 103, 107)

35 (Merhamet ve Allah'ın merhameti) Bir grup esir getirilmişti. İçlerinde ayrı düştüğü çocuğuna duyduğu hasretten dolayı rastladığı her çocuğu kucaklayan, göğsüne bastırıp koklayan bir kadın da vardı. Allah'ın Elçisi çevresindekilere o kadını işaretle:

"-Bu kadının çocuğunu ateşe atacağına ihtimal verir misiniz?" diye sordu. "-Aslâ, atmaz" dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "-İşte Allâh Teâlâ kullarına, bu kadının yavrusuna olan şefkatinden daha merhametlidir." buyurdu. (Buhârî, "Edeb", 18; Müslim, "Tevbe", 22.)

36 "Def-i mefâsîd, celb-i menâfiden evlâdır" Mecelle'nin 30'uncu maddesi. Diğer bir ifadeyle "Def'-i mefsedet celb-i maslahattan öncedir." Şüphesiz zararlı şeyleri kaldırmak, faydalı şeyleri elde etmekten daha önceliklidir.

ber de bu stratejiyi hiç terk etmemiş her zaman uygulamıştır. Şu olay bunun çarpıcı bir örneğidir.

Mekke'nin fethinden sonra Sakîf kabilesi, Allâh Rasûlü (s.a.v.) ile anlaşma yaptıktan sonra, beldelelerinde bulunan Rabbe (Lât) putunun üç sene müddetle yıkılmayıp bırakılmasını talep ettiler. Rasulullah (s.a.v.) onların bu isteğini kabul etmedi. Sakif kabilesi temsilcileri:

“– İki sene tehir etsen” dediler. Rasulullah (s.a.v.) yine kabul etmedi.

“– Bir senē tehir etseniz” dediler. O yine kabul etmedi.

“– Hiç olmazsa biz Tâif'e vardıktan bir ay sonraya tehir ediverin” dediler. Allah'ın elçisi putları yıkmayı ertelemek için bir süreyi kabul etmedi. Sakifliler çaresiz kalınca, putlarını hiç olmazsa kendi elleri ile yıkmaktan muaf tutulmalarını istediler. Allâh Rasûlü (sav) bu isteklerini kabul etti ve:

“– *Olur, ben onu kırmayı ashâbıma emrederim. Putunuzu kendi elinizle yıkmaktan sizi affediyoruz.*” buyurdu.³⁷

Hikmet ve maneviyat temelli din eğitiminde şerî hükümlerin doğru ve tam öğrenilmesi diğer kültür ve malumatın önünde gelir. Eğer önceden öğrenilmiş batıl inançlar ve hurafeler varsa bunlar ön değerlendirmelerle tespit edilmeli sonrasında ayetler ve sahih hadis verileriyle bahsi geçen ilke ve stratejiler doğrultusunda ve buna uygun öğretim yöntem ve tekniklerle öğrencilerin yanlış ve olumsuz inanç, bilgi, tutum ve yaklaşımları bertaraf edilmeli ve yine aynı strateji ve yöntemlerle hak, hakikat ve sahih bilgilerle temellendirme yoluna gidilmelidir.

3.2.5. Her Zaman Canlı Örnek Olmak.

Bilindiği gibi insan gözlemleyerek ve yaparak öğrenen varlıktır. Din eğitiminde de güzel örneklik ve rol modellik neredeyse her gelişim dönemi için hayati öneme sahiptir. Hikmet ve maneviyat temelli eğitimde, yeterliği ve yetkinliği kabul edilmiş güzel örneklik ve rol modellik, öğrenciler için epistemolojik açıdan gözlemlediklerinin ve işittiklerinin doğruluğu hususunda güven duygusunun oluşmasını sağlar ve psikolojik ve sosyolojik açıdan güven duygusunu destekler. Muhabbet ve hürmet duygularıyla güçlendirilmiş sürekli (canlı) bir güzel örneklik, dışsal motivasyonun ötesinde iyi amellerin ve faziletli davranışların sergilenmesine, içsel arzunun oluşmasa fayda sağlar. Böylece örnek olanla örnek alanın ilmi ve irfanî mertebeleri birlikte kat etmesi kolaylaşır. Hz. Peygamber'in sahabesini talim ve terbiyesinde daimî bir örneklik içinde olduğunu gösteren sayısız örnekler görürüz. “*Namazı benden gördüğünüz gibi (ben nasıl kalıyorsam öyle) kalınız.*”³⁸

³⁷ İbn-i Hişam, IV/197; Vâkıdî, III/967-968.

³⁸ Buhârî, “Ezân”, 18.

Hadisi güzel örnekliğin ilmî ve irfanî boyutunu ortaya koyduğu kadar jest ve mimiklerle birlikte beden diline yansıyacak hikmet ve maneviyat tezahürlerini de içerecektir. Hudeybiye musalahası sırasında yaşanan bazı olaylar da³⁹ din eğitiminde fiili bir örnekliğin ne kadar vazgeçilmez olduğunu gösteren çok çarpıcı dersler içermektedir.

3.2.6. Vicdani, Afaki, Enfüsi Tefekkür

İnsanın madde ve mana, beden ve ruh boyutu İslam bilginlerince hep bir bütün olarak görülmüştür. Bugün eğitim sistemlerinin öznesi ve nesnesi olan insan bilim, teknoloji, sanat ve felsefede kat ettiği mesafeyi, kendi ruhsal derinliğini ve varlığın anlamını keşfetmede yakaladığını söylemek mümkün değildir. Halbuki Allah, insandan çok tefekkür eden bir varlık olmasını istemektedir.⁴⁰

Kur'an insana dört boyutlu bir tefekkür ufku açar. Birincisi insanın madde ve mâna boyutuyla kendisi üzerinde tefekkürü⁴¹; ikincisi yaşadığı dünya ve kâinat üzerinde tefekkürü⁴²; üçüncüsü Kur'an âyetleri üzerinde tefekkürü⁴³ ve dördüncüsü mahlukatla ilişkilerinde vicdani bir hassasiyet anlamında tefekkürüdür.⁴⁴ Hik-

39 Müslümanlar Hudeybiye anlaşmasından sonra anlaşma maddelerinden duydukları memnuniyetsizlikten ötürü Allah Resûlü'nün "Kurbanlarınızı kesin, ihramdan çıkın, başlarınızı tıraş edin" emrine rağmen harekete geçemediler. Resûl-i Ekrem Efendimiz üzgün ve öfkeli bir şekilde çadıra Ümmü Seleme validemizin yanına geldi ve şöyle buyurdu:

"- Ne kadar şaşılacak bir olay ey Ümmü Seleme! Ben insanlara defalarca «Kurbanlarınızı kesin, başlarınızı tıraş edin, ihramdan çıkın!» diyorum. Sözümlü iştiklari ve yüzüme baktıkları hâlde biri bile karşılık vermiyor!" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ümmü Seleme:

- Ey Allah'ın Resûlü, siz dışarı çıkınız, onlara bir tek kelime dahi söylemeden kurbanı kesin ve tıraşınızı yapınız! Onlar mutlaka size uyacaklardır, dedi. Resûlullah (sav) hanımının bu tavsiyesine uydu. Allah Rasûlü'nün, kurbanını kestğini ve tıraşını olduğunu gören sahabiler de kendisine hemen kalkıp kurbanlarını kestiler, birbirlerini tıraş etmeye başladılar. (Buhârî, "Şurut", 15; Vâkıdî, II/613)

40 Mustafa Çetin, "Kur'an'da Tefekkür Kavramı", *Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 8, (1994), 43-59.

41 "Kesin olarak inananlar için yeryüzünde âyetler vardır. Kendi nefislerinizde de öyle. Görmüyor musunuz?" (el-Zâriyât 20-21); "Kime uzun ömür verirse biz onun gelişmesini tersine çeviririz. Hiç düşünmüyorlar mı?" (Yâsîn 36/68)

42 "(İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?" (el-Gâşiye 88/17-20); "Sizin yaratılışınızda ve (Allâh'ın) yeryüzünde yaydığı canlılarda, kesin olarak inanan bir toplum için ibret verici işaretler vardır." (el-Câsiye 45/4).

43 "Hâlâ Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı." (en-Nisâ 4/82); "Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi?" (Muhammed 47/24).

44 *Cemâdâtla ilişkiler örneği*: "Biz, rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik ve gökten bir su indirdik de onunla su ihtiyacınızı karşıladık. (Biz bunları yapmasaydık) siz onu (yeterli) suyu depolayamazdınız." (el-Hicr 15/22); *Hayvanatla ilişkiler örneği*: "Hayvanlarda sizin için elbette ibretler vardır. Onların karınlarındakinden (sütlerinden) size içiririz. Onlarda sizin için birçok faydalar daha vardır; etlerinden de yersiniz. (el-Muminun 23/21); "Sizin için onlardan ayrıca akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken bir güzellik (bir zevk) vardır." (en-Nahl, 16/6); "Bütün bunları Allah, sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için yaptı." (en-Naziat 79/33; Abese 80/32); Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet (hepsi) toplanıp rablerinin huzuruna getirileceklerdir. (el-Enâm 6/38)

İnsanlararası ilişkiler örneği: "Yetimin malına, rüştüne erinceye kadar en güzel şekilden başka türlü yaklaşmayın; ölçeği ve tartıyı tam ve denk tutun. Biz, hiçbir kimseye gücünün yettiğinden başkasını teklif etmeyiz. Söz sahibi olduğunuz zaman yakınlarınıza ait de olsa adaleti gözetin. Allah Teâlâ'ya (cc) verdiğiniz sözünü yerine getirin. O, düşünüp tutasınız diye bunları size emretti." (el-Enâm 6/152); "Allah'ın rahmetiyle

met ve maneviyat temelli eğitimde tefekkürün hem amaç hem süreç hem de sonuç olarak bir değeri vardır.

Tefekkür, kişisel deneyimleri temel almak suretiyle bireyin inançlarını sorgulayarak rasyonel temellendirmesine; yaparak/yaşayarak öğrenme etkinlikleriyle inanç değerlerinin anlamını keşfetmesine; problemler, paradokslar ve çıkmazlar karşısında doğru ve anlamlı tavır alabilmesine; iman oluşum evrelerinde kendi değer yargılarını oluşturabilmesine hizmet eder.

3.2.7. Ölçülü Olmak (İtidal)

Ölçülü, mutedil ve orta yollu olmak, ifrattan, tefritten ve yalpalamalardan uzak olmak faziletlere erişmenin şartlarından biridir. Tutum ve davranış değişimini hedefleyen bütün eğitim programları, kişisel farklılıkları dikkate alarak kazanımların gerçekleşmesinde itidali ve tedriciliği mutlaka dikkate alır. Tutum, davranış ve düşüncelerde hatta niyet ve duygularda aşırılık ve savrulmalar istenmeyen durumlar olarak görülür. Hikmet ve maneviyat temelli din eğitiminde de Kur'an ve sünnet mefkuresi içinde genel kabul gören ortayollu bir çizgi tutturmak önemlidir. Kur'an âyetleri üzerinde tefekkür ederken Kur'an'ın genel gayesi ve hudûdullahın çerçevesi dışına çıkmamak, asırlar boyu İslam ulemasının ortak tecrübe, birikim ve anlayışının ötesine taşmamak kazanılması gereken önemli bir özdisiplindir. Yine Hz. Peygamber'in nebevî bilgi, haber ve nasihatleri üzerinde düşünürken vahyin ve Sünnetin maksatlarını (makasîd-uş şeria) aşmadan hikmet ve maneviyat arayışında olmak gerekir. Aynı şekilde subjektif keşiflerle varılan yargıların ve sonuçların en geniş anlamda Kur'an ve Sünnet kültürünün çizgilerinin dışında olmaması gerekir. Hz. Peygamber sahabelerine sürekli bunu tavsiye etmiş, çizgiyi aşmaya tevessül edenleri itidal dairesine çekmiştir.⁴⁵ Bu noktada öğretmenin rehberliği ve danışmanlığı büyük önem taşır. Hikmet ve maneviyat temelli din eğitiminde iman, ibadet ve muamelatta şeriat sınırlarını hassasiyetle gözetmek gerektiği gibi müminlerin mâşeri vicdanını, *akl-ı selim*, *kalb-i selim* ve *zevk-i selim*ini rahatsız edecek her şeyden uzak olmak gerekir.⁴⁶

onlara karşı yumuşak oldun. Eğer katı kalpli sert birisi olsaydın etrafından dağılıp giderlerdi." (Al-i İmran 3/159).

45 Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah'a (sav), "Allah katında amellerin en sevimsisi hangisidir?" diye soruldu. Resûlullah, "Az da olsa devamlı olanıdır." buyurdu. (Müslim, "Müsâfirin", 216) Bir sahâbi "Biz nerede, Peygamber nerede? Şüphesiz Allah onun geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışlamıştır!" dediler. Diğer biri, "Ben bundan böyle geceleri daima namaz kılacağım!" dedi. Diğer, "Ben her zaman oruç tutacağım ve oruçsuz günüm geçmeyecek!" dedi. Üçüncüsü ise, "Ben de hanımlardan ayrı yaşayacağım, evlenmeyeceğim!" diyerek söz verdi. Onlar bu sözleri söylerken Resûlullah (sav) çıkageldi ve şöyle buyurdu: "Şöyle şöyle söyleyen sizler misiniz? Allah'a yemin ederim ki, ben sizin Allah'tan en çok korkunuz ve en çok sakınmanızım. Bununla beraber ben bazen oruç tutarım, bazen oruç tutmam. (Gecenin bir kısmında) nafile namaz kılar, (bir kısmındaysa) uyurum. Ben, kadınlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, o benden değildir." (Buhârî, "Nikah", 1)

46 Hazret-i Ebu Bekir (ra), birgün Hanzala'ya (ra) rastladı. Hâl ve hatırını sordu. Hanzala büyük bir teessür ve

3.2.8. Teşvik ve İç Motivasyon

Öğrencilerin yatkınlıkları, potansiyel yetenekler ilgi ve merak olarak ortaya çıkar. Eğitim faaliyetlerinin asıl gayesinin bu ilgi ve merakı ortaya çıkarmak veya öğrencinin keşfetmesine imkân hazırlamak ya da bunları desteklemek olduğunu söylemek mümkündür. Çocukların eğilimleri, yatkınlıkları veya potansiyel yetenekleri toprağın altındaki tohum gibi sulama ve gübreleme yoluyla tebarüz etmeye başlar. Sonrasında fizlizlenen tohumun güneşe ihtiyaç duyması gibi öğretmenin gülümseyen yüzüne pozitif enerji yayan kalbine ihtiyaç vardır. Filizin boy atıp toprağa tutunmasından ve kökleriyle minerallere, yapraklarıyla suya ve enerjiye ulaşır hale gelmesinden *-ki bu eğitimde öğrencinin iç motivasyonunu keşfetmesidir-* sonra fırtına, don ve kuraklık tehlikelerinden ihtiyatla korunmaya ihtiyacı vardır- ki bu da iç motivasyonu baltalayacak unsurlardan korumaktır-. Hikmet ve maneviyat temelli eğitimde teşvik, hem bireysel eğilimler ve potansiyel yeteneklerin keşfinden önceki hem de iç motivasyonun keşfinden sonra bunun devam ettirilmesi boyutlarını içerir. İnsan yaratılışı gereği unutan, ihmal eden, bezginliğe düşen, istikrarda zorlanan bir varlık olması teşvik unsurunun sürekliliğini gerektirir.

3.2.9. Gelişimsel Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

Günümüzde okullardaki eğitimsel rehberlik ve danışmanlık çalışmaları tek başına öğrencilerin çok yönlü ihtiyaçlarına ve problemlerine çözüm üretebilmekte yetersiz kaldığından bugün yeni rehberlik arayışları ortaya çıkmıştır. Hayatın, insanın ve kâinatın vâroluşsal anlamını keşfin değer boyutuna taşınmasına, bir erdem haline gelmesine hizmet eden ve bunları yaparken gelişim özelliklerini ve inanç oluşumu evrelerini dikkate alan bir gelişimsel rehberlik ve danışmanlık ihtiyacı kaçınılmazdır.⁴⁷ Din eğitimi ve dinî değerlerin öğretimi maneviyatla birebir alakalıdır. İman ve inanç unsurları ve bireysel inanış ve kabuller kişinin manevi yolculuğunun dinamikleridir. Hikmet ve maneviyat temelli din eğitiminin temel

endişe içinde:

“–Hanzala münâfik oldu, ey Siddik!” dedi. Hazret-i Ebû Bekir:

“–Sübhâanallah! Bu nasıl söz böyle?” deyince, Hanzala devam etti:

“–Biz, Hazret-i Peygamber’in sohbetinde iken, O bize cennet ve cehennemi hatırlatıyor, hatta onları gözümüzle görüyormuş gibi bir hâle bürünüyor. Rasûlullah (sav)in huzurundan çıkıp çoluk-çocuğumuz ve dünyevi maiyetimizle meşgul olmaya dalınca da, duyduklarımızın pek çoğunu unutuyoruz.” dedi. Hazret-i Ebû Bekir (ra):

“–Vallahi, buna benzer hâller bizde de oluyor.” dedi.

Bunun üzerine ikimiz kalkıp doğru Rasûlullah Efendimiz’in huzuruna vardık ve durumu kendisine arz ettik.

Hazret-i Peygamber (sav) de:

“–Canım kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, benim yanımdaki hâlinizi devamlı muhafaza edip, zikr-i daimî üzere olsaydınız, yataкта yatarken de, yollarda yürürken de melekler sizinle musâfaha ederlerdi.” (Adeta melekleşirdiniz)

(Üç defa tekrarlayarak):

“–Ya Hanzala! Bazen öyle, bazen de böyle olur!” buyurdu. (Müslim, “Tevbe”, 12)

47 Bk. Faruk Kanger, “İnanç Değerlerinin Öğretiminde Gelişimsel Manevi Rehberlik”, Bildiri Özetleri Kitabı, 3. Uluslararası Eğitim ve Değerler Sempozyumu-ISOEVA 10- 13 Ekim 2019 İstanbul/TÜRKİYE, 70.

hedefi manevî gelişimi desteklemek olduğundan inanç unsurlarının anlamlandırılarak öğrenilmesi, ruhsal tecrübelerin manevi keşiflere kapı aralaması, kâinat ve insan üzerinde tefekkürle varlıkların ve olayların hikmet boyutlarını görecektir basiret ve feraset derinliği kazanılması *gelişimsel manevi rehberliği* elzem hale getirir.

4. HİKMET VE MANEVİYAT TEMELLİ EĞİTİMDE ÖĞRETMEN NİTELİKLERİ

Hikmet ve maneviyat boyutundan baktığımızda her insan ahsen-i takvim üzere yaratılmış ve kaniatın gözbebeği olan muhteşem bir ilahi sanat eseridir. Her insan değerlidir çünkü Allah'ın sıfatlarının kendisi üzerinde tecelli ettiği bir varlıktır. Bu yönüyle insanlar bir tarağın dişleri gibi eşittirler. Diğer taraftan her insan nev-i şahsına münhasır bir özgün ve özgür bir varlıktır. Çünkü o, akli ve iradesiyle sorumluluk üstlenir; tercihlerinde hür ve bağımsızdır. Bu yönüyle her insan insanlık onuruna sahiptir; hangi inanç, görüş ve özelliklere sahip olursa olsun saygıya değerdir.

Her insanın hayat hikayesi onun inançlarını, fikirlerini ve tercihlerini kendisince anlamlı yapar. Kişinin dini, mezhebi, inanışları ve kültürü onun dinî ve manevi gelişiminde belirleyici olduğundan ona rehberlik edici veya öğretici pozisyonunda olan kimse tarafından tanınması ve kabullenilmesi özgürlük ve özgünlük alanlarının genişliği eğitim hedefleri bakımından önemlidir.

Bunlara ilaveten hikmet ve maneviyat temelli din eğitiminde öğrencilerin dinî tutum belirlemelerinde ve manevi gelişim evrelerinde bilgi ve tecrübe ve karakter özellikleriyle rehberlik görevinin bilincine varmış bir din eğitimcisinin taşıdığı bazı önemli nitelikleri şöyle sıralayabiliriz.

- Güçlü bir sezgi ve kavrayışa sahip, öz bilinci ve farkındalığı yüksek,
- Otokontrolü yüksek, sorumluluk duygusu güçlü,
- Huzur ve sükûnetini muhafaza eden ve çözüm odaklı,
- İyimser, ümit dolu, sabırlı ve inançlı,
- Şefkatli, merhametli, anlayışlı ve hoşgörülü,
- Cömert, gani gönüllü ve fedakâr,
- İstişare ve iş birliğiyle hareket eden, ekip ruhuna sahip,
- Kibir ve gösterişten uzak, nezaket ve kibarlığı ile cazibe merkezi olan,
- Güvenilirlik ve samimiyet erdemlerine sahip,
- İlişkilerinde hayâ duygusu yüksek, seviyeli ve vakarlı
- Özsaygısı olan, öz bakımlı ve ince düşünceli,

- Her zaman hakkaniyetli, eşitlikçi, dengeli, ölçülü, mutedil,
- Çalışkan, azimli, mücadeleci, tahammüllü ve sebatkâr,
- Muhatapları için kolaylaştırmayı ve basitleştirmeyi tercih eden,
- Kalbî temizliğini, iyi niyetini ve hüsnü zannını koruyan,
- İnsan hayatına değer veren ve kişisel kabul ve tercihlere saygı duyan,
- Nefsânî arzularını kontrol eden, zor şartlarda erdemden ayrılmayan,
- Hayatın asıl amacını ve uhrevî sorumluluğu unutmayan,
- Kendisine bahşedilmiş kabiliyet ve imkanları hayır ve iyilikte kullanan,
- Zorluklar ve eleştiriler karşısında hizmet bilincini muhafaza eden,
- Herkesin özgür irade sahibi olduğunun farkında olarak ilâhî iradeye teslim olan ve kadere rıza gösteren,
- Girişimci, yeniliklere açık ve kendini yenileyen bir kişilik olmalıdır.⁴⁸

5. HİKMET VE MANEVİYAT TEMELLİ DİN EĞİTİMİNDE BAZI STRATEJİLER VE YÖNTEMLER

Yukarıda ifade edilen öğretmen temel yaklaşımları ve nitelikleri, bilgi ve kültür temelli eğitim yaklaşımından farklı olarak bazı stratejileri, yöntem ve teknikleri de kullanmayı gerektirecektir. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz.

- Öğrencinin bilgi, kültür ve inanç bakımından durumunu anlamak, maneviyat referans noktalarını tespit etmek.
- Öğrencinin aile ve sosyal çevresini kültürel kaynaklarını ve etkileşimlerini tespit etmek.
- Öğrencileri potansiyel kabiliyetleri, eğilimleri ve akademik ve kişilik hedefleri bakımından tanımak.
- Öğrencinin inanç ve maneviyat bakımından farkındalığını sağlayacak sorularla kendi durumu üzerinde düşündürmek.
- Öğrencinin varlığın, hayatın ve kendisinin anlam ve değeri üzerinde düşünmeye sevk edecek sorular sormak ve bir insan olarak hayata ne kattığı / katabileceği üzerinde düşündürmek.
- Öğrencinin manevi değerlerinin kendi hayatında tavır ve tutumlarını nasıl etkilediğine dair farkındalık oluşturacak soru ve sorunlar üzerinde düşündürmek.

48 Faruk Kanger, *Hiz. Muhammed Ahlakını Referans Alan Bir Karakter Eğitimi Modeli*, (İstanbul: ERKAM Yayınları, 2010), 59-61.

- Hikmet ve maneviyat içeren yaşanmış örnek olayları sunmak ve üzerinde düşündürmek ve farklı ve özgün bakış açıları oluşturmasını sağlamak.
- Araştırma ve tefekkür etkinliklerini büyük ve küçük grup tartışmaları yaparak gerçekleştirmek.
- Yüksek manevi duyguların iç alemindeki yansımalarını ve etkisini keşfedeceği etkinlikler / uygulamalar yapmak.
- Ayet ve hadis metinlerindeki kıssaları ve olgular üzerinden genelleştirici ve özelleştirici sonuçlar çıkaracak grupla ve bireysel tefekkür etkinlikleri yapmak.
- Güncel örnek olaylar ve olgular üzerinde genelleştirici ve özelleştirici sonuçlar çıkaracak grupla ve bireysel tefekkür etkinlikleri yapmak.
- Gerçekler ve idealler arasındaki farkı ortaya koyan özdeğerlendirmeler yaptırmak.
- İlahi ve Nebvi tavsiyelerden bazı amelî ve ahlakî hususları yaparak ve yaşayarak öğrenme ve tecrübe paylaşımı etkinlikleri yaptırmak
- Farklı tecrübe ve keşiflerin savunulduğu münazara ve müzakere ortamları oluşturmak.
- İlgili erdemleri ve değerleri içeren video ve görsel materyalleri etkileşimli ve aktif katılımlı tekniklerle kullanmak.
- Kişisel dinî ve manevî tecrübelerin yazılı ve sözlü olarak paylaşılacağı ortamlar oluşturmak.
- Hayvanlar, bitkiler ve cemâdât üzerinde kurgulanmış hikmet keşif gezileri yapmak.
- Hikmet ve maneviyatı veciz ve derinlikli ifadelerle anlatıldığı senaryo yazma, canlandırma, rol oynama ve drama etkinlikleri ve yarışmaları düzenlemek.
- Öğrenme ortamlarında ve süreçlerinde seçkin ilahiler ve enstrümanlarla musikinin gücünden faydalanarak lâhufî bir hava oluşturmak için öğrencileri teşvik etmek.
- Ulul Azm Peygamberlerin kıssalarını ve Mevlâna, Yunus, Sadi Şirazi, Ahmet Yesevi gibi büyük zâtların eserlerini, sözlerini ve hayat hikayelerini okumak.
- Negatif örneklik teşkil eden kişilerin hayat hikayelerinden ders çıkarmak.

- Hayatı, olayları ve kâinatı hikmet gözüyle görmenin önündeki engelleri ve demotivasyon unsurlarını müzakere etmek.

SON SÖZ

Hikmet ve maneviyat temelli eğitim, örgün ve yaygın din eğitimi içinde din mensuplarının ve dindarların kendi dinlerini nitelikli ve derinlikli öğrenebilme ihtiyacının bir sonucudur. Aslında bunun kodlarını Kur'ân'da ve Hz. Peygamberin eğitiminde apaçık görürüz. Her ne kadar burada sınırlılıklarımızdan ötürü bu kodları çokca örneklendiremesek de Allah Rasûlü'nün sahabeyi terbiyesinde hikmet ve maneviyatın hep ön planda olduğuna şahit oluyoruz ve biz de bunu birkaç örnekle de olsa ortaya koymaya çalıştık. Çünkü O'nun ashabını tedip ve terbiye etmesi bilgi merkezli olmaktan öte bir kültür ve hayat tarzı inşa etme amaçlı stratejiler ve yaklaşımlar içeriyordu. Allah Rasûlü'nün yirmi üç yıllık hayatının neredeyse her saati sahabesiyle birlikte geçti. Ashab-ı suffe ile arasında sadece gece istirahat saatlerinde ince bir kerpiç duvardan öte bir şey yoktu. Kendisi her an canlı bir üsve-i hasene oldu. Ondan vârid olan binlerce hadisi şerif, bizatihi O'nun engin gönlünün ve derin ferasetinin Allah'tan tescilli hazinelerdir. Bu hususu daha kapsamlı ve derinlikli çalışmalarla ele almak din eğitimcileri için ufuklar açacaktır.

Dahası, hangi devirde yaşarsa yaşasın bütün insanlık Hz. Peygamber'i (s.a.v.) örnek alamaya ve ondan ilham almaya her zaman muhtaçtır. Hakikat namına her varsa O'nun bildirdiğinden ve öğrettiğinden ibarettir. Bugün biz de dini öğrenme, öğretme ve yaşama keşfedeceğimiz her yol, yöntem, bilgi ve mânâ O'nun mucize hayatını ve muazzam şahsiyetini tanıyabildiğimiz ve anlayabildiğimiz ölçüde farkedilecektir. Hikmetler deryası olan kâinatta ulaştığımız her anlamlı güzellik ve kıymetli mânâ yoktur ki, O bize önceden işaret etmiş olmasın. Kalbimizin hissedebileceği hiçbir derin manevi duygu yoktur ki O'nun gönlü o mânâ semalarından geçmiş olmasın.

Hakikatte, hikmet ve maneviyat temelli eğitim Allah'ın peygamberine öğrettiği edep ve Peygamberin de ashabına uyguladığı tediptir. Zira Allah Teâla mahza hikmet olan Kelam'ını, kulları içinde en Hakîm olanına göndermiş; mânâların en yücesini yine Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) kalbine ilka etmiştir. Hikmet ve maneviyat ummanlarından eşsiz inciler çıkarmak isteyen kimsenin sığ aklın ve ham nefsin bulanık sularından çıkıp Vahiy ve Sünnet okyanuslarına dalmaktan başka çaresi yoktur.

KAYNAKÇA VE OKUMA LİSTESİ

- AL-ATTAS, Syed Naquib. *The concept of education in Islam: A framework for an Islamic philosophy of education*. Kuala Lumpur: ISTAC, 1999.
- *İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*. Çev. M. E. Kılıç, İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- CHITTICK, William C. "The Goal of Islamic Education". *Education in the Light of Tradition: Studies in Comparative Religion World Wisdom* ed. Jane Casewit, Indiana: Inc., 2011.
- ÇETİN, Mustafa. "Kur'an'da Tefekkür Kavramı". *Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 8, (1994), 43-59.
- FOWLER, James W. *Stage of faith: The psychology of human development and the quest for meaning*, New York: Harper San Francisco, 1995.
- GORDON, Thomas. *Etkili Öğretmenlik Eğitimi*. çev. Emel Aksay, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1. Basım, 1996.
- GRIMMITT, Michael. "When is 'commitment' a problem in Religious Education", *British Journal of Education Studies*, XXIX/I (February, 1981), 42-53.
- "Religious Education and the Ideology of Pluralism", *British Journal of religious Education*, 16/3, 133- 147.
- GÜNGÖR, Erol. *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1998.
- *Değerler Psikolojisi*, y.y.: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları: 8, 1993.
- HULL, John M. "Çogulcu Demokratik Toplumlarda Din Öğretimi Üzerine Genel Değerlendirme". *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları, Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar (28-30 Mart 2001)- İstanbul, MEB, Ankara, 2003, 43-52.*
- ILLICH, Ivan. *Okulsuz Toplum*. Çev. Mehmet Özay, İstanbul: Şüle Yayınları, 2005.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem. *İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 6. Basım, 1985.
- KANGER, Faruk. *Hiz. Muhammed Ahlakını Referans Alan Bir Karakter Eğitimi Modeli*. İstanbul: ERKAM Yayınları, 2010.
- *Her şey Bizimle Ne Güzel Konuşuyor*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2011.
- *Kur'an'ın Sırlar Âlemine Yolculuk*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012,

- *Organlarımız Konuşuyor Duyuyor musunuz?* İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- “İnanç Değerlerinin Öğretiminde Gelişimsel Manevi Rehberlik”, *Bildiri Özetleri Kitabı*, 3. Uluslararası Eğitim ve Değerler Sempozyumu-ISOEVA 10- 13 Ekim 2019, 70.
- KANGER, Faruk, TUTKUN, Aynur *Müslümanın Güzel Ahlakı 1-2*. İstanbul: ERKAM Yayınları 2017.
- KELLY, Thomas F. “Karakter Eğitimi”. çev. Zafer Buber, *Eğitim Yazıları, Altı Aylık Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3/4, (Mart, 2001), 27-72.
- KÖYLÜ, Mustafa (ed.). *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*, Ankara: Nobel Yayınları, 2016.
- KUTUP, Muhammed. “Eğitimde Dinin Rolü”. *İslamî Eğitim, Seyyid Muhammed Nakib el-Attas*, çev. Ali Çaksu, İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.
- MASLOW, Abraham. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. çev. Okan Gündüz, İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2001.
- MENGÜŞOĞLU, Takıyyettin. *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983.
- MEYDAN, Hasan. *Din Eğitiminde Manevi Boyut*. İstanbul: DEM, 2015.
- ÖZDEN, Yüksel. *Eğitimde Yeni Değerler*. Ankara: PEGEM Akademi, 2020.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya. *Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967.
- <http://www.apa.org/ed/schools/cpse/top-twenty-principles.pdf> (15.05.2021)
- Öğretmenler İçin 20 Temel Psikoloji İlkesi, <https://bit.ly/3eSfZhs> (Erişim: 15.05.2021)
- <https://www.merriam-webster.com/dictionary/wisdom> (15.05.2021)